

JINÝ
~~MASZÁRIK~~
~~MASAŘÍK~~
~~ŘEZNÍČEK~~
T•Q•M

PAVEL
KOSATÍK

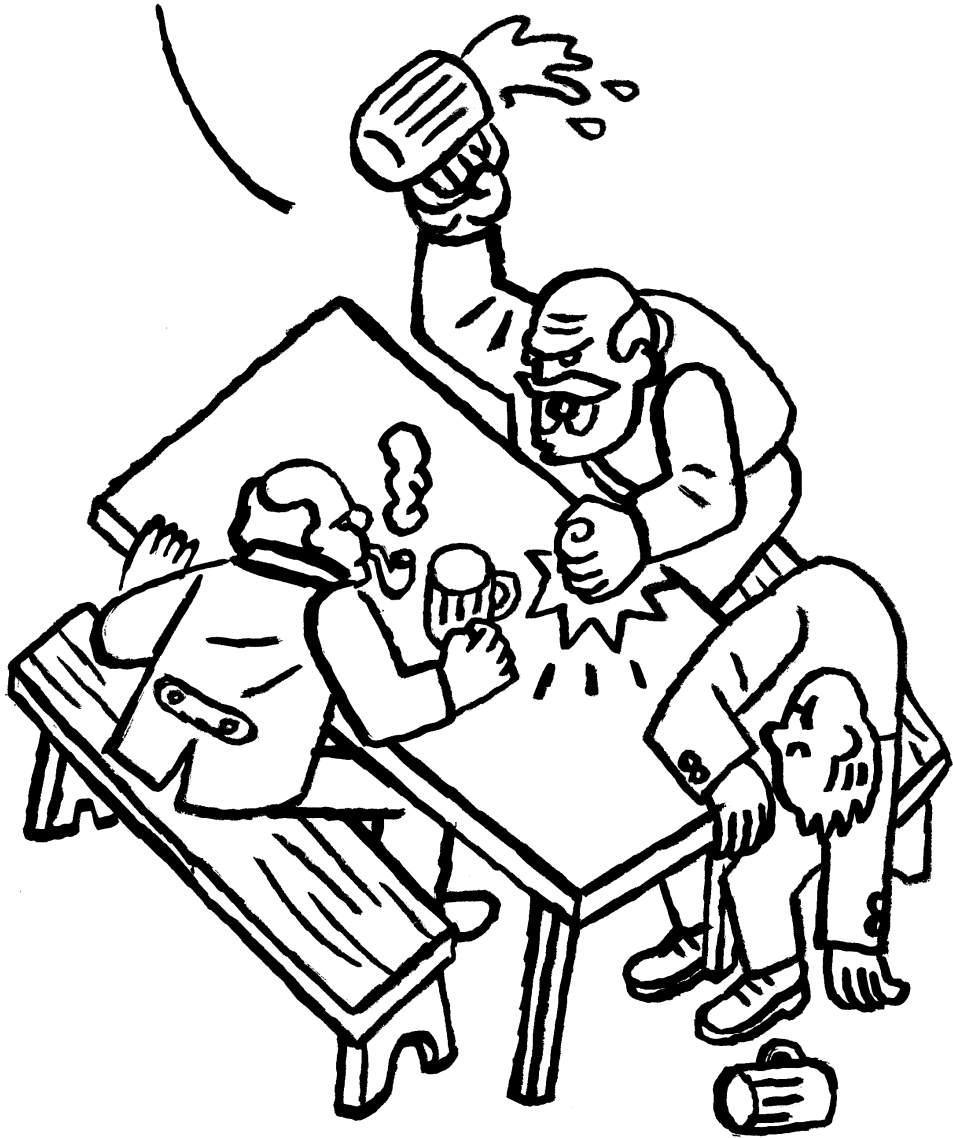
**Pa
se
ka**

Pavel Kosatík

Jiný TGM

Nakladatelství Paseka

TY MASARIKU!

JINÝ

~~TOMÁŠ~~

~~VLASTIMIL~~

~~MASARYK~~

T•G•M

Copyright © Pavel Kosatík, 2018
Illustrations © Alexey Klyuykov, 2018
ISBN 978-80-7432-919-7 (tištěná kniha)
ISBN 978-80-7432-997-5 (epub)
ISBN 978-80-7432-998-2 (mobi)
ISBN 978-80-7432-999-9 (pdf)

~~Tatíček~~ Kluk

Kdo byl Masarykův biologický otec, nelze slušnou metodou zjistit. Test DNA, o němž se v této souvislosti před lety uvažovalo, u prvního prezidenta slušnou metodou není. V každém případě, jak všichni vědí, se Masaryk narodil 7. března 1850, necelých sedm měsíců po svatbě rodičů (15. srpna 1849). Komu to zakládá důvod k podezření, ať se baví, jak umí.

Už o šest let dříve, v roce 1844, matka porodila nemanželské dítě, dcerušku; po čtyřech měsících zemřela. Byla matka promiskuitní, nebo její chování patřilo k standardům její společenské vrstvy? V dané době nikdo neprovedl sociologický průzkum, z jakého by se daly vyvodit spolehlivé závěry. Pokud jde o intimní život Terezie Kropáčkové-Masarykové, jsme odkázáni každý na svou vlastní povahu a z ní vyplývající, takové či onaké, fantazie.

Jak bylo zvykem, syn dostal jméno podle světce, jehož svátek připadl na den jeho narození, byl jím Tomáš Akvinský. Zřejmě tak rozhodla matka, dominantní osobnost v rodině. Byla o deset let starší (nar. 1813) než manžel a jako dcera ze zámožné (a němčící) hustopečské rodiny se i po svém zmíněném společenském zaškobrtnutí udržela jako kuchařka v panské službě. Patřila k širšímu okruhu habsburského služebnictva jak ve Vídni, tak na jednom z četných císařských „letních bytů“ v Hodoníně. Tam se poznala se svým mužem a tam přišel na svět i nejstarší syn.

Její manžel, Jozef Maszárík, kočí původem z nedalekých, ale už slovenských Kopčan, žil na společensky nižší úrovni než ona. Ačkoli nevolnictví v Rakousku oficiálně zrušil už Josef II., praktikovalo se, zvláště právě na císařských statcích, i o tři čtvrtě století později. Formálně byli císařští zaměstnanci svobodní, ve skutečnosti však museli dál žádat vrchnost třeba o odchod za prací nebo na studia, jako předtím. Otec si tak podržel nevolnickou mentalitu, kterou

po něm jeho nejstarší syn naštěstí nezdědil, naopak, tvrdě se vůči ní i vůči otci vymezoval.

Otec nikdy nechodil do školy. Četl jen s obtížemi. Mezi lidmi se necítil, nebyl to jeho svět. Zatímco matka měla ambici prostřednictvím svých dětí ještě víc vyniknout a nebála se stýkat ani s pány, její muž se společnosti stranil. Svobodně se cítil vlastně jenom v přírodě a se zvířaty (měl rád hlavně koně). Když Tomáš později na otce vzpomínal, vybavoval si ho, jak v zimě chytal vrány do želez nebo se oddával nějaké jiné činnosti, kde nehrozilo, že mu někdo bude uzurpovat jeho svobodu.

Sňatkem s ním se matka každopádně stala závislou na jeho vratkém existenčním postavení. Což znamenalo následovat ho, i se zvolna se rozrůstající rodinou, všude, kam ho vrchnost povolala. Dva roky potom, co se Tomáš narodil, rodina přesídlila do nedalekých Mutěnic. Po roce se všichni vrátili do Hodonína, ale po dalších třech letech povolala služba otce do blízkých Čejkovic. Tam Tomáš nasbíral nejvíc chlapeckých dojmů, začal tam chodit do školy, a snad proto Čejkovice později označoval za svůj pravý domov. Ale klukovi bylo sotva osm let, když rodina putovala do nedaleké Čejče — a odamtud zas zpátky do Čejkovic, kde rodiče zůstali až do dvanáctého roku jeho věku.

Všechna ta putování nebyla úplně beze smyslu, otec při nich sice pomalu, ale přesto stoupal společensky vzhůru. Když bylo Tomášovi devět let, otec už se neživil jako námezdní kočí, ale byl „taky pánem“: udělali z něho drába (hospodářského dozorce). I on teď měl pod sebou několik lidí, se kterými mohl zacházet stejně tvrdě, jako jeho nadřízení zacházeli s ním. Pro syna však všechny tyto změny adres znamenaly, že ztratil schopnost kdekoli zakořenit. Později napsal, že ho ta stěhování zřejmě naplnila „neklidem“, jehož se nezbavil až do smrti.

Do rodiny se postupně narodilo pět dětí, naživu z nich však zůstaly jen tři, všechno synové: po Tomášovi (1850) ještě Martin (1852) a Ludvík (1854). Matka se je snažila vychovávat jako budoucí pány. Masaryk vzpomínal, že doma se nedržely zvyky, které jinak na Slovácku zachovávali všichni ostatní: když přijela na návštěvu

otcova matka, kopčanská babička, a přivezla Tomášovi jako dárek široké gatě, tzv. třaslavice, matka mu je dovolila oblékat jenom na noc.

Nenechala syny chodit ani v místním slováckém kroji: strojila je „po hodonínsku“, tedy po městsku. Tomášovi třeba přešívala obnošené otcovy panské uniformy; byl pyšný na jejich lesklé kovové knoflíky. Ani trochu se to nepodobalo oblečení jeho vesnických kamarádů, kteří si z něj kvůli tomu tropili legraci: tahali ho za šosy, rozčilovalo ho to. Když ho však matka vzala s sebou na návštěvu k pánům, měly šaty tu výhodu, že ho tam přijali za svého. Vypadal jako oni, takže mu dovolili pohybovat se v jejich blízkosti — což se ostatním čejkovickým klukům nikdy nestalo.

„Matka nás syny odchovala,“ vzpomínal Masaryk, „otec byl zabrán vždy prací svou.“ Pod jejím rodinným komandem otec často trpěl, ale pochopil, že pro něj bude lepší, když se podrobí. Jako venkovan si netroufal do výchovy synů moc zasahovat; činil tak, jenom když bylo třeba jeho pádné ruky a když ho o to matka požádala. Tak se stalo, že ho synové v různých společenských dovednostech brzy předběhli.

Když bylo Tomášovi devět let, uměl už plyně číst a psát, zatímco otec ne — takže zatoužil všechno dohnat pod synovým vedením. Nakonec se tak stalo, byť Tomáš s pomalým otcem ztrácel trpělivost. Časem věcí, které mu na otci vadily, přibývalo: třeba to, že se otec údajně do smrti nenaučil radovat z práce, nezískal si k ní kladný vztah. Vnímal ji vždy jen jako nepříjemnou povinnost; jako nevolník. Na druhou stranu aspoň, na rozdíl od mnohých, v práci nekradl. Tak si aspoň lidé vysvětlovali, že ani jako šafář s rodinou nezbohatl.

S přibývajícimi roky syna čím dál víc ničilo, když viděl, jak se otec před pány ponižuje, například když šel se smeknutou čepicí žádat, aby Tomáš směl na studia. Přestože bylo takové chování v synově zájmu, nikdy je otci neodpustil a postupně si k němu vypěstoval vztah, který navždycky zůstal plný pohrdání.

Zajímavé bylo, že matčina dominance se neprojevila v domácím mluvě. Němčinu, jazyk pánů, prý doma používala, jen když se s dětmi večer modlila. „Každý večer tři kluci jsme si klekli a modlili

se hlasitě Otčenáš, Zdrávas, Věřím a Andělíčku.“ Skoro se tomu nechce věřit, protože matka oním „soustavným odněmčováním“ (pozdější Masarykův termín) ani trochu neprosplávala jejich studijním šancím, o kterých přitom snila.

Když Tomáš začal v Hodoníně chodit do obecné školy, nechala ho matka zapsat do německé, ne české třídy a platila mu soukromého učitele němčiny. Sama ho však této své mateřské řeči opět neučila. Výsledkem bylo, že když Tomáš nastoupil v jedenácti letech na první lepší školu ve svém životě, na piaristické gymnázium v Hustopečích, zjistil, že německy skoro neumí.

V Čejkovicích, v sedmi letech, Tomáš zažil své první setkání se světem knih — a také s prvním knihomolem. Tak aspoň vnímal místního katolického kaplana Františka Satoru. Když si Satoru všiml, že kluk dychtí po poznání, zpřístupnil mu poklady farní knihovny. Tomáš s úžasem zjišťoval, že svět knih je vlastně pluralitou světů: v každé z nich žili nějakí jiní lidé a prožívali nějaké jiné příběhy. Mnohým z nich v životě o něco důležitého šlo a trápili se, jak toho dosáhnout a zůstat zároveň správnými lidmi. Klukovi z toho přecházel zrak.

Satoru se o Tomáše zasloužil i tím, že mu jako první člověk na světě zprostředkoval kontakt s nadsmyslnem. Farář, který v čejkovickém kostele o Bohu kázal a zároveň v něj věřil, se klukovi začal jevit také jako bůh. A sám Tomáš při tom rostl do pozice Satorova oblíbence: farář mu už knihy nejen půjčoval, ale dával mu i peníze na nákup těch, které ho samotného zajímaly. A dovolil mu dokonce, aby při mších ministroval: Tomáš vzpomínal, že si připadal jako anděl, vyvolený spoluúčinkující při obřadu, kde byla většina ostatních odsouzena do role pouhých diváků.

Žil život běžného vesnického kluka, ale i všední zážitky se často zdály plné magie; mocně vzrušovaly jeho obraznost a zanechávaly v ní trvalé stopy. Nikdy nezapomněl na to, jak — nečekaně — přistihl při modlitbě židovského chlapce: modlil se k jinému Bohu, než byl ten Masarykův většinový a katolický, ale s jakou vnitřní vážností a opravdovostí! Když se oběsil podomek na statku, kde otec sloužil, probudilo to v klukovi úvahy o smrti a eventuálním panství

člověka nad ní. Je lidská duše nesmrtelná? A smí člověk o životě rozhodovat? Tomáš si s těmi otázkami nevěděl rady.

Jeho myšlení určovala víra. Nejenom intelektuálovi Satorovi, ale i své matce, prosté katoličce, věřil na slovo: naše víra vede do nebe, kdežto všechny ostatní víry (jak je vlastně možné, že vůbec existují?) vedou do pekla. Když poprvé, v Kloboukách u Brna, vstoupil do evangelického kostela, málem mu v tom prostředí, o kterém předem věděl, že je nepřátelské, puklo srdce hrůzou. Odpustí mu jeho Bůh, že páchá tak strašlivý hřích a vstupuje, kam nemá? Začal si představovat Boží trest a svou vlastní zkázu — a nakonec byl vlastně zklamán, když se nepříhodilo vůbec nic. Trest se nedostavil.

Jako kluk si dlouho myslel, že až vyroste, bude žít zhruba stejně bídě jako jeho otec. Jak by ho mohlo napadnout ještě něco jiného? V šedesáti letech vzpomínal: „Vyrostl jsem v takové tísní, že se mně rozumělo samo sebou: budu takovým otrokem, jakým byl můj otec a jiní, neměl jsem nikdy v dětství v plánu, že budu to a to.“ Stalo se však něco jiného. Nejdřív kaplan Satora a po něm také čejkovický děkan Kotzmann potvrdili, o čem matka snila: v tom klukovi něco je. Pro život na vesnici je ho škoda, měli by ho dát na školy, možná by mohl být i učitelem!

Nabízela se reálka v Hustopečích, odkud pocházela Tomášova matka a kde dosud bydlel jeho strýc, matčin bratr, čímž se zdála zajištěna i otázka studentova bytu. Odchod na studia přišel právě včas: sláva kaplana Satory začala prudce upadat poté, co se v roce 1860 zjistilo, že otěhotněl ženu svého kantora Mráčka. Desetiletý Tomáš nerozuměl úplně přesně, o co jde. Vnímal, že Satora vzbudil jakési pohoršení, z něhož se dokonce veřejně kál: jednou při mši pronesl dlouhé kázání o tom, že i kněz je jen člověk a že by se lidé zároveň neměli řídit jeho příkladem. Tomáš se s ním poprvé v životě cítil nespokojen: dosud dělal všechno podle Satory a myslel si, že to tak bude navždycky, a najednou to nešlo.

V jedenácti letech tedy odešel na reálné gymnázium do Hustopečí. Z Čejkovic to tam nebylo ani třicet kilometrů, celá rodina to však vnímala jako životní zlom; byl to odchod z domova, kam se nebude možné vracet každou neděli, ale jen o prázdninách. Tomáš

ztrácel vztahy k lidem, jež měl rád, šel však za vidinou poznání, po kterém dychtil.

Hustopeče znal, s matkou tam už předtím byl mnohokrát, poměry na piaristickém gymnáziu však pro něj byly nové. Jak už řečeno, nejvíc ho zaskočilo, jak na tom byl špatně s němčinou, jazykem své matky, o němž i ona dosud mínila, že ho syn zvládá dostatečně. Aby se mu spolužáci nesmáli, řešil vše ze začátku tak, že se příslušné texty učil nazpaměť; hlavu měl dobrou, jak stále znovu zjišťoval. Zdrojem posměchu se však stalo i jeho oblečení, které matka považovala za městské; nyní, ve skutečném městě, se ukázalo, že ani tomu tak není.

Že se stal mezi spolužáky samotářem, způsobilo několik skutečností. Předně se mezi nimi jako venkovan cítil nejistě. Zároveň ho víc než spolužáci zajímaly knihy. Nejraději si čítal a prohlížel obrázky ve velké knize o lidské fyziognomii: představa, že z tváře, dlaně, držení těla apod. lze vyčíst údaje o lidské povaze, ho fascinovala do té míry, že nevydržel a začal kluky „vyšetřovat“. Znovu se jeho „vědecké“ vážnosti smáli; později sám s humorem poznamenal, že to byl vlastně jeho první sociologický průzkum, ovšem bez publikačního výstupu... Konečně třetím a posledním důvodem, jímž si Tomáš zdůvodňoval své samotaření, bylo, že se kluci společně oddávali masturbaci. Hnusilo se mu to, radši býval sám.

Peněz měl málo, musel vyjít se zlatkou a pecnem chleba, které mu matka týden co týden posílala. Ale zvládal to. První rok patřil k premiantům, ve druhém v učení polevil, údajně proto, že se čím dál hůř snášel s přísným školním a domácím řádem, jež měli otcové piaristé zavedený. První střet s autoritou, zatím skoro neznatelný? Nejradši měl předměty, které to, co viděl, slyšel a žil, proměňovaly v pravidlo. Fyziku, přírodopis: cokoli, kde se pod jevy daly rozpoznat zákonitosti. A zrál i citově, o prvních letních prázdninách, jako třináctiletý, se poprvé zamiloval. Do jedenáctileté: propadl jí jako vždycky všemu, co v životě dělal, výsledkem bylo několik zamilovaných básní, nedochovaných.

Čím dál tvrději se vymezoval vůči otci a jeho světu. Nenáviděl, jak snadno se lidé jako on smiřovali s panským ponižováním.

Do smrti o tom, dotazován na dětství, vypravoval vždycky tytéž historky: jak jednou po honu páni předhodili nevolníkům neznámou lahůdku, makaróny, a oni se o ně začali rvát jako zvěř, Tomáš v hanbě utekl. Nebo jak on sám při jiné panské sešlosti dostal na starost hlídání kozichů. Tehdy prý se ve své bezmocné roli tak rozhněval, že všechny ty drahé cizí hadry málem podpálil; spasil se opět útekem.

Když dovršil čtrnáctý rok, vznikla otázka, co dál. Na učitele, kterého z něj chtěla mít jeho matka, mohl začít studovat až o dva roky později. Co bude do té doby dělat? Mít ho doma a muset ho žít otec nechtěl a patrně toho ani nebyl schopen. Rozhodl, že se Tomáš půjde učit řemeslu — což z hlediska matčiných dlouhodobých plánů se synem nemělo velkou logiku a matka tím sotva byla nadšena. Prosadila aspoň, že synovým dalším působištěm bude Vídeň, hlavní město monarchie, kde kdysi žila. Syn se s pomocí jejích známých otrká ve velkém světě.

Na jaře 1864 ho tedy do Vídně doprovodila, ubytovala u přátel a ze společné porady na místě vzešlo rozhodnutí, že se Tomáš začne učit uměleckým kovářem. Když už řemeslo, tak ušlechtilé, žádná hrubá nádeničina. Kluk s takovou perspektivou souhlasil. Bude umělcem!

Realita dílny byla ale jiná. Všichni tam začínali od píky, takže i Tomáše ze všeho nejdřív postavili ke stroji, kterým se razily podkůvky na podrážky bot. Co jedno zatažení za páku stroje, to jedna hotová podkůvka. Práce mu šla od ruky, vůbec nic tvůrčího však na ní nebylo. Pomalu, ale jistě si Tomáš začínal ve Vídni zoufat. A když se stalo, že mu chlapec, se kterým přespával na pokoji, ukradl a prodal knihy (včetně milovaného atlasu, v němž Tomáš jezdil prstem po mapách a snil o cestách do dalekých krajů), po učení byla veta. Kluk vzal nohy na ramena a vrátil se domů k rodičům.

Otec v hněvu udělal se synem krátký proces: kdo nestojí o nóbl učení v nóbl městě, půjde do učení ke kováři doma v Čejči. A bude pod dohledem. Tak se Tomáš na rok (1864—1865) dostal k černému řemeslu. Byl-li to trest, pak se nepovedl; sám na toto období vzpomínal jako na jedno z nejlepších ve svém životě. Líbilo se mu, že ho rovnou postavili ke kovadlině, místo aby byl nejdřív

„děvečkou“ a zdržoval se učením vedlejších činností. A těšilo ho také, že „byl v rodině“. Tuto potřebu být přijímán prostředím, v kterém se právě nacházel, později zdůrazňoval i v dobách, kdy působil jako domácí učitel v různých bohatých vídeňských familiích. Bylo pro něj důležité, pokud ho ostatní, velcí, přijímali jako sobě rovného.

Ale bývalo v kovářské dílně také jinak. Jeden z prvních Masarykových životopisců, Jaromír Doležal, naznačoval: „Na hochovi se dvorští zaměstnanci často mstili za otce, jestliže cítili jeho přísnou ruku.“ Bylo to asi horší, než si Tomáš později přál pamatovat. Ať tak nebo tak, ten rok tvrdé práce s kladivem stačil k tomu, aby spisovatel Lev Tolstoj při osobním setkání o dvaadvacet let později okamžitě poznal, že si třese rukou s dělníkem. A také Masarykovi samotnému, když později začal přednášet sociálním demokratům, dělalo dobře, že se mohl cítit jako (kdysi) jeden z nich, dělník; lhostejno, že ne moc dlouhou dobu.

Měl tolik práce, která ho bavila, že by u podkovávání koní tehdy dokázal zakotvit na celý život (i když se našel také kamarád, který vzpomínal, že Tomáš si i tenkrát „u měchu častěji hleděl více knížek“). Ale jednou si ho při práci všiml bývalý učitel z hustopečské reálky, zašel za matkou a vyjádřil podiv nad tím, jak rodiče svého talentovaného syna zanedbávají. Na místě byla tedy pro něj vymyšlena alespoň prozatímní záchrana.

Navenek to skoro vypadá, že rodiče o synovu budoucnost mezi sebou bojovali. Matka prosadila, že Tomáš nastoupí v čejkovické škole aspoň jako učitelský praktikant. Naučí se pracovat s dětmi, později na studiích se mu to bude hodit. Syn byl matce i s odstupem let vděčný: „Matka moje, Pánbůh jí dej nebe, chtěla ze mne mít vždycky víc, nežli já sám ze sebe.“

Čejkovická jednotřídka sídlila v místním zámku: jaký skok z černí kovářské dílny přímo do nebe! Věkově od svých svěřenců nepřilíš vzdálen, založil Tomáš svou pedagogickou metodu asi poněkud riskantně na kamarádství. Údajně však fungovala, rákoska (jinak běžný nástroj učitelské výuky) pryč přicházela ke slovu jen občas.

Často citovaná historika naznačuje, že v patnácti letech byl schopen získat si autoritu nejenom u žáků, ale i u jejich rodičů. Dě-

tem jednou vyprávěl, jak je to se sluneční soustavou: uprostřed visí Slunce a Země se točí okolo něj. Ne naopak, i když se to na pohled zdá divné. Děti běžely domů s očima navrch hlavy, odvyprávěly vše matkám a ty si druhý den přišly na pana podučitele stěžovat, že učí proti Písmu svatému. Chvilí to s Tomášem vypadalo bledě, nakonec se však do zámecké školy dostavila i moudřejší část vesnice a vše skončilo pochvalou a doporučením, ať učí dál, jak nejlíp umí.

Jak tak Tomáš při svém učitelování stále posluhoval v kostele kaplanu Satorovi, začali oba zjišťovat, že se kluk začíná zlepšovat i v latině — jazyce, v kterém se mše konala a na který si ministrant do té doby stěžoval, že mu nerozumí. Vůbec se zdálo, že chápe čím dál více věcí, a tak nakonec Satora zašel za Tomášovou matkou s překvapivým návrhem: kluk nemusí čekat, až mu bude šestnáct a bude moci studovat na učitele. Se svou slušnou latinou může hned teď nastoupit na německém gymnáziu v Brně. Získá všeobecné vzdělání a bude si moci vybírat, čím chce potom být. Například knězem.

Taková představa se Tomášově matce zalíbila. A klukovi taky. Cítil se oddaným katolíkem do té míry, že sníl o dráze křesťanského mučedníka. Představoval si, jak obrací na víru pohanské duše v misích — a nanečisto si to vyzkoušel přímo doma v Čejkovicích. Ženu místního kováře, luteránku, přesvědčoval tak dlouho, až skutečně pod jeho vlivem přestoupila ke katolické církvi.

V Brně zamlada

Tak se Tomáš ve svých patnácti letech ocitl rovnou v druhém ročníku německého gymnázia. Později vzpomínal, že první půlrok prožil v bídě; všechny peníze, které dostával z domova, utratil za jídlo a podnájem. Jeho situace se však podstatně změnila poté, co získal práci vychovatele v rodině brněnského policejního ředitele Antona LeMonniera. „Tomu ušlechtilému muži vděčím za pozdější vzdělání své povahy,“ vzpomínal. LeMonnierův vliv (trval celých sedm následujících let, 1866—1873) určitě nebyl malý.

Stalo se to tak: náhoda svedla Masaryka do stejné školní třídy s LeMonnierovým synem Franzem. Byl o pět let mladší a byl slabý, kulhal — takže se ve třídě mezi sedmdesáti spolužáky Masaryk nejdřív stal jeho tělesným strážcem (vodil ho do školy a ze školy a při tom si s ním opakoval látku). Tímto způsobem se po pár týdnech dostal do rodiny muže, který byl po moravském místodržiteli nevlivnějším mužem ve městě.

Anton LeMonnier byl ztělesněním starorakouských byrokratických ctností, smyslem jeho života byla vzorná služba státu a dynastii. Měl velkou knihovnu, do níž měl Masaryk bez problémů přístup, a ve svém bytě vedl bohatý společenský život, jehož se domácí učitel směl účastnit; jeho salonem proudili lidé, které by jinak chudý student nepotkal. Vše za byt, stravu a pohádkový příjem 100 zlatých měsíčně.

Peníze se hodily, protože vyřešily situaci nejen Masarykovu, ale i celé rodiny. Otec, žijící vždy na spodní příčce společenského žebříčku, získal v roce 1866, kdy země prošla pruská vojska, o starost navíc. Když Prusové táhli krajem, přidal se k nim, bez dovolení opustil práci a v několika okolních obcích zrekvíroval zásoby vína,

šatstva a potravin. Po skončení války byl za spolupráci s nepřítelem rok policejně a soudně vyšetřován a nakonec shledán nezpůsobilým pro službu v císařské rodině. Ztratil tím nárok na plat, služební byt i penzi, která by mu po čtvrtstoletí panské služby bývala náležela. Stal by se žebrákem, nemít syna, který mu začal posílat z Brna peníze, a vzal k sobě dokonce nejmladšího bratra Ludvíka s tím, že ho bude také podporovat na studiích.

Tomášovy peníze se pro rodiče i oba bratry staly důležitým, načas dokonce jediným zdrojem příjmů. Stále ještě mu zbývalo dost i na to, aby si mohl kupovat všechny knihy, po nichž toužil. Škola ho bavila, i když ho nepřestávalo trápit, že se mu spolužáci posmívali coby venkovanovi. Dílem kvůli jeho špatné němčině, čím dál častěji však také kvůli nejasnostem kolem jeho jména: správně česky se jeho příjmení (podle maďarského pravopisu psané Maszárik) mělo psát „Masařík“ a tak ho učitelé a studenti na gymnáziu nazývali. Tomáš však byl zvyklý, že na něj i na otce lidé doma na jižní Moravě volali po slovácku „Masárik“. Tvrdě vyslovované „ry“ v příjmení se mu líbilo, zakládal si na něm, takže na Satorovu radu prosadil, aby mu v hodonínské matriční knize a pak i ve školním katalogu příjmení upravili. Od roku 1868 byl Masarykem.

Z dnešního pohledu se může zdát pozoruhodné, že přátelé vlastenci změnu transkripce Tomášovi později zazlívali; podle nich být Masaříkem, a zachovat tedy specificky české „ř“ by bylo důkazem vlastenectví. Jeho zrušením se nositel příjmení údajně odnárodnil... Masaryk měl vlastně štěstí, že jeho kritici neznali význam otcova slovenského příjmení. Slovenské „masár“, které tvořilo jeho základ, znamená v češtině „řezník“; správně česky vlastenecký přepis Masarykova jména by tedy musel znít Řezníček.

Z učitelů brněnského gymnázia Masaryka nejvíc ovlivnil katecheta Matěj Procházka, po Satorovi druhý významný katolický kněz v jeho životě. Později o něm Tomáš mluvil s obdobnou úctou a láskou, jaké z trochu jiných důvodů pociťoval ke svému mecenáši LeMonnierovi. „Nový Satora“ Masaryka uchvátil svým asketickým životním stylem (a pevnějším charakterem, než byl Satorův) i lepším než autoritativním pojetím náboženské nauky: v jeho

hodinách bylo možné o víře nejen hloubat, ale občas i diskrétně pochybovat.

Masarykovi imponovala nejen Procházka zbožnost a vzdělanost, ale také způsob, jakým (i když nebyl pronikavým myslitelem) propojoval teorii s praxí. Nekázal jenom v kostele, ale jako jeden z prvních katolíků chodil přednášet mezi dělníky brněnských továren. Masaryk ho často doprovázel, právě od něj se dozvěděl o existenci socialismu. Stal se průkopníkem křesťansko-sociálního hnutí. Když o třicet let později — to už Procházka nežil — vyšel výběr z jeho článků o dělnické otázce, Masaryk v recenzi neopomněl připomenout Procházkovu šlechtnost. S jeho pojetím veřejné práce se identifikoval, netajil se odhodláním pracovat mezi lidmi jako Procházka.

Měl muže, o kterého se ve své víře mohl opřít, zároveň ho však jeho vlastní, kdysi tolik silná a venkovsky rudimentární víra začínala opouštět. Hlavní podíl na tom měl rozpor mezi slovy a skutky, který u většiny věřících kolem sebe pozoroval — nebo se mu to alespoň zdálo. Návštěva kostela byla pro všechny povinným rituálem, vírou však nežili, byla jim v podstatě lhotejná, dávno už si zvykli nasazovat dvojí tvář. V jeho vlastní, katolické církvi ho pak ze všeho nejvíc dráždila snadnost, s jakou „věřící“ hřešili: věděli předem, že se ze svých hříchů budou moci vyzpovídat, dostanou od kněze rozhřešení a pak se do hříšné roboty pustí nanovo. Existovali sice i věřící, kteří svou víru žili mnohem komplikovaněji (farář Procházka byl přesně tento případ), ti však byli v menšině. A především se zdálo, že církev, tj. systém, masové pokrytectví podporuje, dokonce z něho těží.

Masaryk zjišťoval, že je stále méně schopen víry v dogmata, jež církev předkládala. Zdálo se mu nemožné, aby při mši docházelo k zázraku transsubstanciace, tj. k přeměně chleba a vína v tělo a krev Kristovy. Především ho však iritoval samotný institut katolické zpovědi, k níž museli studenti gymnázia chodit povinně každý týden. Když člověk vypoví své hříchy knězi, opravdu mu pak jeho prostřednictvím odpustí i Bůh? Až tak snadné to je? Když se Tomáš svěřoval se svými pochybami katechetovi Procházkovi, obdržel reakci, kterou čekal: „Modli se a věř víc než dosud, sám se za zdar tvé víry budu modlit také.“ Co ale s vírou, když se s ní rozum ocitne v zásadním protikladu?

Masaryk čím dál víc zjišťoval, že ho zajímá hlavně ten rozum. K víře měl úctu jako k institutu, do něhož se narodil a který po generacích předků zdědil. Zároveň si však čím dál častěji uvědomoval, že věřit v Boha lze tisícerým způsobem a že ne všechny jsou stejně mravné jako ostatní. „Pochopoval jsem pořád lépe, že katolicismus dělá veliký rozdíl mezi zbožností a mravností. Viděl jsem v životě, a bylo mi to jednou z nejtrpčích zkušeností, že lidé katolicky zbožní byli mravně špatní, alespoň mně mnohem horší, než mnozí lidé nezbožní a bezbožní. Viděl jsem, že takzvaní ateisté jsou lepší, velmi často lepší než katoličtí teisté.“ Nemohl už dál věřit jenom naivní venkovskou vírou své matky; z dospělých lidí, jejichž prostřednictvím se v Brně nábožensky orientoval, věřil opravdově jen katecheta Procházka.

Když mnohem později, v roce 1906, vrcholily jeho spory s klerikály, Masaryk sám důvod svého odmítání církevně katolické zbožnosti vysvětlil tak, že neměl a nemá jenom náboženskou, ale také etickou povahu. Vzpomínal, jak ho deptalo, když viděl představitele církve přijímat do jejich řad lidi mravně podřadné. Jak první starostí katolických kněží po příchodu na venkovskou faru bylo najít si mladou kuchařku a jak zpravidla celá vesnice při tomto hledání dívky do postele spolupracovala. „Kupování krávy nebo koně, jejich ohledávání, je mnohem lidštější, než bylo to hledání farské kuchařky.“

Tvrdil, že všechny katolické kněží, které potkával, zažíval jako požitkáře. „Vzpomínám si například na takzvané vizitace,“ psal v roce 1907. „Když totiž měl přijet vyšší církevní hodnostář do naší vesnice, začala sháňka po nejlepší kuchařce v kraji, po nejlepším víně, po nejjobratnějším posluhovi při tabuli (tenkrát učiteli), celá vesnice nemohla ve vizitaci nic jiného vidět než právě to čistě materialistické požitkářství.“

Čím dál víc mu však vadila také celá instituce katolické církve, celý princip, bez zřetele k prohřeškům některých jednotlivých členů. Ti, kdo ho v té souvislosti obviňovali z anarchismu, nebyli zcela mimo pravdu. V pozdější knize *Rusko a Evropa* a v obměnách i jinde Masaryk napsal: „Kriticky myslící člověk může uznávat jen takzvanou autoritu vnitřní.“ Jako filosof se tedy zajímal i o alternativy, které

vůči církvi nabízeli velcí myslitelé: od Kanta dál podle Masaryka běží o totéž co jemu, tedy o „svědomí a jeho obsah“.

Církev mu nestačila, protože si přál být se svým Bohem sám. „Katolík ve své zbožnosti vždycky se cítí jaksi závislým na knězi a na svatyni; nestačí mu, jak Ježíš chtěl, modlitba v komůrce; zvykl si na kněze, prostředkovatele mezi sebou a Bohem.“ Zdálo se mu, že se svět středověkem počínaje od církví odvrací: že nejprve vznikly na Římu nezávislé církve národní, které se pak často štěpily, a že vývoj směřuje k tomu, aby se každý člověk stal ve vztahu k Bohu svou vlastní církví. Nebude už směrem k Bohu potřebovat oporu v pozemské instituci, protože jeho vlastní mravnost vykoná všechno, co je třeba. Taková demokratizace náboženského života se projeví i v politice, kompletně v celém lidském životě. „Takový člověk bude v parlamentě samostatnější než člověk, který je mravně závislý na knězi.“

Masarykův odklon od katolictví přirozeně zajímal jeho rodiče, hlavně matku, která ho k víře po celý život vedla, přála si, aby byl knězem. V roce 1911 při přednášce ve svém rodišti vzpomínal, jak to probíhalo. „My jsme se mnohdy i hádali a možná že někdy i prudčeji. Mladíka to někdy trochu nutí ukázat příliš svou chytrost. Odpustila mně to. Já jsem jí jejího katolického náboženství nevzal, v něm žila a umřela. Šel jsem svou cestou. Ona to nerada viděla, ale protože měla pravé křesťanství, byli jsme až do posledního okamžiku matka a syn.“

Pozvolný rozchod s církví měl jeden háček. Nevypovídal nic o tom, jak bude vypadat Bůh, který zbude — a jestli Masarykovi tímto způsobem zbude vůbec nějaký. Základní vlastností Masarykova náboženství bylo, že dějiště všeho podstatného bylo zde na zemi. Jako křesťan si Masaryk ponechal víru v nesmrtelnou duši, zároveň však odmítal představy o tom, že všechno podstatné přijde až v posmrtném životě a do té doby se vše prostě musí vydržet. Ne, člověk potřebuje náboženství právě k tomu, aby už nyní žil co nejsprávněji a nejintenzivněji každým okamžikem. A v každém momentě, bez oddechu a bez ustání, svádí mravní zápas o podstatu celé své existence. Vždycky jde mravně o „tady a teď“, nikdy

nebude dodatečně napraveno, co mělo být správně vykonáno v tomto okamžiku.

Z nesprávného nebude nikdy komu se vyzpovídat a nepřijde nikdo, žádný člověk, který by dal dodatečně rozřešení. Vše důležité, oč jde, se odehrává v rozmluvách mezi člověkem a jeho vnitřním Bohem, ať už se mu říká Prozřetelnost, svědomí nebo i jinak. Není to prostě církevní „něco za něco“, jak si lidé, podle Masaryka infantilně, představovali posmrtný život ve středověku. „Pravé náboženství je vědomí, že žijeme ve věčnosti už zde. Ne onde, nýbrž zde je věčnost. Jak je nesmyslné myslet, že tam je věčnost! Není svět tento z téhož Boha? Pokrokové náboženství je stálé přesvědčení o tom, že musíme sami před sebou a před jinými žít už v této věčnosti,“ napsal v roce 1911.

Pozoruhodné bylo, že ve skutečnosti nejenom on sám, ale zejména ostatní členové rodiny včetně jeho dětí na posmrtný život věřili. Nejčastěji o tom mluvila Alice Masaryková. Když v roce 1930 zemřela její přítelkyně, sociální pracovnice Madla Záhořová, napsala o ní, že prošla údolím smrti, ale vrací se zpět silnější než kdy předtím. Když v roce 1935 Alice mluvila k výročí úmrtí Nikodima Kondakova, ruského byzantologa, který v rámci Masarykovy Ruské akce (ujímající se uprchlíků před bolševismem) zakotvil v Praze, hovořila o něm jako o člověku, který i po uplynutí oněch deseti let je v její mysli stále přítomen. U hrobu bratra Herberta mívala pocit, že spí jen ve „studené postýlce“ a že vnímá dotyk větru v trávě a zpěv kosa. Na jaře 1948 v Lánech, u společného hrobu matky a čerstvě taky bratra Jana, řekla, že „jsou teď spolu a věřím, že jsou s námi, jsme-li ušlechtilí, hodní a jemní“. I při úmrtích blízkých přátel se nechávala slyšet, že „budou vždy s námi, pokud budeme dobří a pravdiví“. Membrána mezi tímto a oním světem byla tenká a prostupná.

V Brně, kde vospívající Tomáš promýšlel všechny tyto komplikované náboženské otázky, žil zároveň i velmi reálnými problémy. V roce 1868 tam zažil svou první velkou lásku. Už předtím se mu líbila různá děvčata, nyní však poprvé zažíval rozkoše tajných a letmých schůzek, které prokládal chrlením zamilovaných dopisů a básní. Jejich adresátem byla Antonie, příbuzná Masarykovy

bytné, a osmnáctiletý vášnivec prožíval své city k ní se vším všudy, snil i o svatbě.

Věc se donesla až k řediteli školy Küchenbauerovi, a protože se časově shodovala s Masarykovým už zmiňovaným odmítáním zpovědi, dal si ho ředitel zavolat a vytkl mu obojí najednou, tedy jak „neslušný poměr“, tak „neúctu k svaté zpovědi“.

Následný fyzický střet obou mužů, v masarykovské literatuře často připomínaný, se většinou líčí jako studentova vášnivá obhajoba čistoty vlastního vztahu k děvčeti. Pravá podstata jejich sporu však byla v něčem jiném. Ředitel nevytkl Masarykovi ani tak to, co dělá, ale že to nečiní tišeji a nebere při tom více ohledů na ostatní. Je nutné chodit se svými city na veřejnost, aby o nich všichni spolužáci věděli? A je třeba i s odmítáním zpovědi dělat takové ciráty? Myslí si snad Masaryk, že on sám, ředitel, těm zpovědním „popským hokuspokusům“ věří? Vůbec ne, ale nikoho tím taky neobtěžuje. V soukromí si přece každý může říkat a dělat, co chce. A o to jde: aby se jednáním, jakýmkoli, nenarušoval systém.

Masaryk nemohl uvěřit svým uším, míry takového pokrytectví se nenadál. Vykřikl, že kdo jedná proti svému přesvědčení, je padouch (*Schuft*), což rozhněvalo pro změnu ředitele — takže se rozpřáhl, aby žáka uhodil. Ten však byl rychlejší, popadl u kamen kleště na uhlí (podle některých pramenů pohrabáč) a svému nadřízenému se postavil: sice v sebeobraně, především však způsobem, který „narušoval systém“. Byl to čin, za jaký se vylučovalo ze všech škol v celém Rakousku, a bez odkladu.

Když škola dala najevo záměr naložit s Masarykem tímto způsobem, zasáhl jeho dobrý duch LeMonnier. Jeho řešení mělo dvě části. Především vahou své autority zajistil, že vychovatel jeho syna směl v Brně dokončit školní rok. Druhou část řešení, jak se zdálo, dodal sám osud: ve stejném roce 1869 byl LeMonnier povýšen do šlechtického stavu, načež mu bylo nabídnuto místo policejního šéfa ve Vídni. Pojede se do hlavního města! Pro loajálního úředníka to znamenalo dosažení životní mety a pro vychovatele jeho syna možnost dalšího studia v metropoli, kde o jeho špatné pověsti zatím nikdo nic nevěděl.

Život ve Vídni

Takto, vlivem nešťastných i šťastných okolností, se Masaryk na konci roku 1869 ocitl znovu ve Vídni. Měl tam strávit dalších třináct let života. Ubytováný v rozlehlém LeMonnierově bytě na Petersplatzu v centru města (Masaryka tam dodnes připomíná pamětní deska), těšil se přátelství celé rodiny. Na jedné straně je vyjadřoval jeho oficiální titul hofmistra, na druhé dobromyslná přezdívka „Massa“, převzatá z americké jižanské literatury. I nadále si z knihovny pána domu mohl půjčovat antickou a německou klasiku v libovolném množství a účastnit se domácích salonů, konaných jednou týdně. Masaryk, který se do té doby pokládal spíš za izolacionistu, při té příležitosti zjistil, jak ho konverzace s dámami i pány baví, o tanci nemluvě. Pokud šlo o školu, LeMonnier ho prosadil mezi žáky špičkového Akademického gymnázia, kde se Masaryk mohl vzdělávat na ještě vyšší úrovni než předtím v Brně.

V době, kdy Masaryk do Vídně přišel, procházela proměnou v moderní říšskou metropoli. Vnitřní pás hradeb, který město po staletí definoval, byl stržen a na jeho místě rostla monumentální Okružní třída vroubená výstavnými paláci, jež vtiskly městu novou, imperiální tvář. A na ten velkoměstský ruch, který bylo najednou ze všech stran slyšet, bylo tak snadné a příjemné si zvyknout! Všechno bylo při ruce, včetně studia čehokoli. Do Univerzitní knihovny, jejíž bezedné fondy si Masaryk zamiloval, to měl z Akademického gymnázia kousek.

V hloubi své povahy dál zůstával samotářským jezevcem. Škola ho bavila, zároveň se snažil přistupovat ke studiu pragmatiky: učil se tak, aby u zkoušek prošel, za premiantstvím se nehonil. To už si místo učení jako vždy raději četl, cokoli od poezie přes

knihy o umění a historii až po filosofii, hodnotově však už teď ne bez ladu a skladu. Místo Lavaterova fyziognomického atlasu ležel nyní na jeho stole Goethův *Faust* a Lessingova dramata, odkazující k dramatům řeckým a římským. Pomalu, ale jistě začínal k němčině a latině přidávat i studium dalších jazyků: brzy zjistil, že už i ve francouzštině umí číst v originále jak beletrii, tak filosofické spisy.

Musel prožívat zvláštní stavy: nad nejlepšími knihami světového písemnictví se vznášel do kulturního nebe a zároveň si udržoval silné vazby na svou rodinu a domov, na moravský venkov, odkud pocházel. Během pár let se měl stát špičkovým vídeňským intelektuálem, celou tu dobu však zůstal i moravským Slovákem — a dokonce ještě když v roce 1882 přišel do Prahy, srdce české kultury, infiltroval do něj opět jako moravský Slovák. Jedna z prvních vět, kterou tenkrát Čechům řekl, zněla: „Myslete na Slováky“; v pozdějších desetiletích jim ji nescetněkrát zopakoval.

Se svou rodinou zůstal i z Vídně v častém styku. Psal a posílal peníze, které vydělal, a mimoto jezdil za rodiči, ať už otce služba u pánů momentálně zavála kamkoli: do Suchordel u Miroslavi v roce 1869, na zámek a velkostatek v Těšanech u Hustopečí o rok později atd. Brzy potom otec konečně existenčně znovu zakotvil — stal se správcem zámeckého velkostatku v Kloboukách u Brna.

Syn často bral s sebou domů na letní prázdniny spolužáky z Vídně, několikrát v Kloboukách pobýval i s Franzem LeMonnierem. A na Akademickém gymnáziu konečně začal navazovat nová přátelství; to nejpevnější vzniklo mezi ním a o tři roky mladším spolužákem Josefem Herbertem. Herbert jezdil na návštěvy k Masarykům a Masaryk k Herbertům, z čehož se časem zrodila Tomášova platonická náklonnost k Herbertově sestře Irmě. Sbližovaly je však hlavně názory: Herbert byl zaníceným evangelíkem, což Masaryka s jeho rostoucí vlačností vůči katolicismu čím dál víc zajímalo.

Psal se rok 1870, v Římě se sešel první vatikánský koncil a vyhlásil dogma o papežské neomylnosti. Jeho obsah se v žádném případě nedal redukovat na primitivní slogan „papež se nikdy nemýlí“, jak si ho vyložili ateisté. Podstatou bylo sdělení, že papežova rozhodnutí jsou pro členy církve závazná, což se podobalo pořádku

existujícímu dejme tomu v armádě i v četných dalších institucích, kde ho lidé obyčejně snesou. V pokrokářském a čím dál víc ateistickým světě bylo však nové papežské dogma vyloženo jako utážení autoritářského šroubu, s cílem zastavit liberalizaci světa. Jedním z mnoha, kdo dospěli k závěru, že dogma brání lidské svobodě, byl i tehdy dvacetiletý Masaryk. Později vzpomínal, že ho vyhlášení dogmatu „strašně rozrušilo“ a stalo se impulsem, proč prý se už tehdy „nadobro a navždy“ s katolickou církví v duši rozešel.

Nebyl na své náboženství sám, vedli ho k němu i ve škole. Panovaly při tom však pozoruhodně liberální poměry. Z padesáti žáků ve třídě bylo třiadvacet židů; spolu s Herbertem-protestantem to znamenalo, že katolická většina byla neobyčejně těsná. Katecheta Karel Berlinger navíc podle všeho ani trochu nespadal do kategorie učitelů náboženství coby „státem placených denunciantů“, s nimiž Masaryk sváděl tolik vášnivých bojů o dvacet třicet let později. Při Berlingerových hodinách bývala třída často prázdná, obzvláště za pěkného počasí: studenti dávali přednost procházkám v blízkém parku a katecheta všechno toleroval. Masaryk sám ho jednou nazval „člověkem dobrým, ale v náboženství pravým anarchistou, který odbavoval vyučování, jak se jen dalo“. Podle všeho nepřeháněl.

Když Masaryk za knězem jednou přišel a oznámil mu jako hotoovou věc, že se považuje za člena hnutí starokatolíků (kteří se ustavili v kritické reakci právě na dogma o neomylnosti), páter prostě tento nový fakt zaznamenal do třídní knihy a nechal studenta po celé další tři roky, až do maturity, na pokoji. Není vyloučeno, že se v skrytu duše bavil, když viděl, jak Masaryk začal docházet do pravoslavaného kostela — a tam místo opravdovosti, po níž toužil, našel ještě mnohem víc vyprázdněných rituálů než předtím v kostele katolickém.

Mnozí z vídeňských středoškolských kamarádů, kromě Herberta jimi byli Jakub Vsetečka, Šimon Hájek a další, zůstali Masarykovi věrní po desetiletí; vytvořili první kruh jeho spolupracovníků, na který později navazovaly další, čím dál širší. Celkově však Masaryk ve Vídni mnoho dalších Čechů nepoznal: v Čapkových *Hovorech s TGM* vzpomínal, že na debaty s českými dělníky neměl vlastně čas

(změnilo se to až na počátku 20. století, v čase bojů za prosazení všeobecného volebního práva). A čeští úředníci z ministerstev prý pro změnu zas neměli čas na něj; tvořili uzavřenou skupinu, do níž mladík bez postavení a zásluh nepatřil.

Později v Praze si Masaryk vytvořil z Vídně metaforu vnějškového a pokryteckého, po všech stránkách zavrženíhodného života. V dobách, kdy v ní studoval, si však o Vídni myslel něco jiného. Nedával najevo, že by mu v lemonnierovském saloně vadilo stýkat se s bohatými Vídeňany — i když nevypadal ani jako ten, kdo by se mezi ně chtěl vyšvihnout. Vlastně už předtím, než ho začali zajímat Češi, z Vídně tak trochu unikal třeba svým zájmem o exotické jazyky (při gymnáziu studoval arabštinu a později na univerzitě si zapsal sanskrt) a sny o studiu na Orientální akademii, kde vychovávali příští diplomaty. V Rakousku však byla tato profese vyhrazena jenom aristokratům — což bylo hlavním důvodem, proč Masaryk se svými pokusy dostat se tam po čase ustal.

Pořád ho bavilo skoro všechno, co dělal. V LeMonnierově rodině ho milovali a štědrě mu platili. Přetékal city k nim i k cizím. Dopisoval si s dobře vychovanými dcerami z předních rodin a trpěl, pokud došel k závěru, že druhá strana vztahu k němu pouze aranžuje, ať už proto, aby z něho vyrazila city nebo peníze. Zmítaný emocemi, v červenci 1872 odmaturoval, s odřehýma ušima — což vyplynulo nikoli z těch emocí, ale z vůle nedat škole opět víc, než bylo nezbytně nutné; potřeboval tu energii na své vlastní studijní zájmy. Z náboženství, kde přípravu zcela vypustil, prošel jen díky dobrotivosti katechety Berlingera, který mu všechno, nač se ho chtěl ptát, prozradil předem.

Co vypadá na přímočarý vývoj, nebylo bez peripetií. V roce 1873 Tomáše postihly hned dvě tragédie najednou. Nejdřív, náhle, na zápal plic a v pouhých jedenadvaceti letech zemřel jeho mladší bratr Martin. A pár týdnů po něm, stejně nečekaně, odešel dobrodinec LeMonnier. Masaryk jeho odchodu upřímně želel, ztratil v něm vlivného a otcovsky působícího přímluvce, který ho kromě mnohého jiného vysekal třeba z odvodů, takže nemusel na vojnu. Měl štěstí, že ho přátelé doporučili jako domácího učitele do

rodiny dalšího vlivného Vídeňana, generálního rady Anglo-rakouské banky Rudolfa Schlesingera: dostal do péče dva šéfovy syny, Alfreda a Maxe, a získal dobrý byt, zaopatření a stejný plat, jaký měl předtím (100 zlatých měsíčně).

Univerzitánem

Na Vídeňské univerzitě se nakonec stal filosofem; původně, v roce 1872, se však přihlásil ke studiu klasické filologie. Už tehdy to však myslel vlastně filosoficky: jako milovník Platóna toužil číst nejenom jeho, ale i ostatní antické autory v řeckých a latinských originálech. Pozdější studium si však už tvaroval k obrazu svému: k hlavnímu předmětu přidával často ty, které s ním tematicky nesouvisely, ale zajímaly ho — různé obory přírodních věd, ekonomii, teologii, ale třeba také kurs anatomie, při kterém se naučil pitvat mrtvolu. Otvíral se životu po široké škále, a tou nejširší, jakou si ve svém věku dokázal představit, se stávala filosofie: v posledním ročníku s překvapením zjistil, že už studuje jenom ji.

Když si v pátém ročníku jako jeden z experimentálních oborů zapsal psychologii, vstoupil mu do života nejvlivnější učitel ze všech, jež na vysoké škole potkal. Jmenoval se Franz Brentano a předcházela ho pověst charismatického a v myšlení nekompromisního pedagoga. Se svou vysokou, štíhlou postavou a dlouhými vlnitými vlasy spadajícími do trpitélé tváře vypadal jako temný Kristus. Vědělo se o něm, že se ve jménu vědecké pravdy nebojí postavit žádné autoritě, včetně univerzitně-státní, na které byl existenčně závislý.

Brentano byl o dvanáct let starší než Masaryk a jako kněz a filosof v jedné osobě splňoval všechny nároky, jaké Masaryk připisoval otcovské autoritě. Byl to naturelem stejný a zároveň nekonečně hlubší typ než kněží Satora a Procházka; Masarykovi imponoval hlavně nesmlouvavostí, s níž sváděl vnitřní zápas o svou víru. I Brentana, stejně jako Masaryka, v roce 1870 zasáhlo vydání dogmatu o papežské neomylnosti: přimělo ho dokonce, aby odložil kněžskou sutanu, vystoupil z církve a zůstal bez vyznání. Svou už tak komplikovanou existenci profesora Vídeňské univerzity si pár let poté zkomplikoval ještě víc tím, že se oženil. Vystoupení z církve bylo

v Rakousku považováno za politováníhodnou věc; sňatek však byl kněžím, i bývalým, rovnou zakázán. Brentano si navíc vzal židovku, čímž svou sebelikvidaci zpečetil. Vzdal se tedy profesury a tím zajištěné existence; místo náboženství začal učit filosofii, a než v roce 1917 zemřel, protloukal se v cizině.

V té době už s ním Masaryk dávno nebyl v kontaktu, dokonce se od jeho pozdních názorů distancoval. Za časů studií ho však Brentano strhl stejně jako jiné své žáky, ke kterým se počítali psychoanalytik Sigmund Freud, fenomenolog Edmund Husserl nebo antroposof Rudolf Steiner; Brentano ovlivnil i filosofa Martina Heideggera nebo spisovatele Franze Kafku. A učinil tak vesměs způsobem, který Vídeň do té doby nezažila. Netvořil vlastní novou filosofickou systematiku, ale naopak, myslel „od okraje“. Už to, že místo filosofie, oboru, v kterém byl puncován, přednášel psychologii, novou nauku, u níž zatím skoro nikdo nevěděl, co si o ní má myslet, znamenalo, že jeho vůle hledat nemá žádné předem dané hranice.

Masaryk ho později, na univerzitě v Praze, napodobil, když pod hlavičkou praktické filosofie začal přednášet také něco úplně nového: sociologii. A převzal od něho i další zvyky, považované v dané době za učitelsky nonkonformní. Například pořádání domácích studentských dýchánek: až dosud se mělo za to, že vysokoškolský učitel si má od studentů udržovat (hlavně v soukromí) odstup. To Brentano zrušil, když začal zvát studenty k sobě domů na kávu i na večeři — a ovšem na filosofické diskuse, které při tom probíhaly.

Vzhledem k tomu, jaký vliv na sebe Masaryk Brentanovi později připisoval, bylo pozoruhodné, že se s ním na univerzitě, i když si jeho přednášky zapsal, vlastně dlouho nesetkával. Přes den, když Brentano přednášel, byl totiž jeho student vázán vychovatelskými povinnostmi v rodině svého nového mecenáše Rudolfa Schlesingera. Řešil problém tím, že si Brentanovy přednášky opisoval od ostatních studentů a s poznámkami v ruce o nich chodil večer debatovat k Brentanovi domů. Až když po roce Brentano vypsal kurs přednášek z praktické filosofie, rozhodl se Masaryk, že je dál nemůže ignorovat, a do konce studia je navštěvoval.

S Brentanem jako s prvním člověkem v životě začal řešit, co je vlastně filosofie. Shodoval se s ním, že je to vědecky podmíněná snaha o nalezení prapříčiny bytí a že jde zároveň o pátrání, je-li prapříčinou zjevenou, nebo zda prapříčina podléhá lidským, tj. etickým a rozumovým kritériím. Takto pojímaná filosofická věda by časem mohla (věřil Masaryk společně s Brentanem) nahradit náboženství v úloze vedoucí síly lidstva.

Brentano Masaryka naučil, že myslet filosoficky neznamená jenom hltat staré knihy a vyvozovat z nich nové s odůvodněním, že tak se to dělalo odjakživa. Filosof nemá být pouhým přitakávajícím historikem svého oboru. Nově a originálně myslet může jenom ten, kdo všestranně poznává svět, ve kterém žije. A protože tento svět se stále mění, je třeba den co den vymýšlet nové způsoby, jak se mu dostat na kobytku. Nadějnější než staré filosofické knihy, říkal Brentano, je cokoli, dokonce i cosi tak riskantního jako experiment, kterým se testuje realita v přírodních vědách. Jak jinak odlišit pravdu od šarlatánství? Zkoušet se musí všechno, i tak neurčité nové fenomény, jakým se v sedmdesátých letech 19. století stala třeba hypnóza. Ve Vídni zaujala všechny, včetně Sigmunda Freuda, který o její drtivou kritiku opřel základy pozdější psychoanalýzy.

I Masaryka v té době zaujaly produkce potulného dánského hypnotizéra Carla Hansena. Zval si na pódium dobrovolníky, jejichž slova a činy potom ovládal způsobem, jehož podstata zůstávala záhadou nejenom obecenstvu, ale i jemu samotnému. Své produkce nazýval „magnetismem“ a odvolával se při tom na nekonvenčního léčitele osvícenských dob Franze Antona Mesmera.

Masaryk, který se právě zabýval doktorskou disertací, v níž řešil „podstatu duše u Platóna“, se k Hansenovým pokusům postavil filosoficky. Nebral je jako atrakci, ale položil si otázku: co se při nich děje s lidskou duší? Nepřestává snad ona duše existovat, když se „zmagnetizovaný“ člověk pohybuje po jevišti jako loutka bez vůle? Prováděl vlastní hypnotické pokusy: sirkou hypnotizoval slepici a čajovou lžičkou děti, dospělé dobrovolníky nutil zírat na papír s nakreslenými soustřednými kruhy, dokud neodpadli; potom je budil a chtěl, aby vyprávěli, co zažili. Nakonec zjistil, že podstatou

věci není žádný nedefinovatelný magnetismus, ale psychologicky celkem snadno popsateľný umělý spánek.

Studie s názvem *O hypnotismu (magnetismu zvířecím)*, kterou potom napsal, sehrála v jeho životě zvláštní roli. Když si ji přečetli vzdělanci v Praze, chystající se začátkem osmdesátých let k obnově pražské české univerzity, zatoužili mít jejího autora mezi sebou. Ze spisovatele, který prokázal, že dokáže přemýšlet originálně a zároveň podle parametrů kritické vědy, se v roce 1882 stal univerzitní profesor v českém hlavním městě. Zcela specifickým důsledkem bylo, že mu jeho někdejší zájem o hypnotismus byl později přičten k tíži: když ho za časů hilsneriády obviňovali jako svůdce a kazitele mládeže, nařkli ho mimo jiné z toho, že při výuce používá hypnotických praktik, jež se kdysi naučil.

Život spěje, kam chce, a povinností filosofa je být u toho. Trocha pravdy je všude, zde i onde, je třeba číst Aristotela stejně jako ranní noviny. Čím dál víc při tom Masaryk zjišťoval, jak ho dráždí, respektive jak mu coby návod k životu nepostačuje filosofická skepse, a tak se přistihoval při čím dál častějších, zatím vnitřních polemikách s jejími představiteli, od Davida Humea po Arthura Schopenhauera. Bude hledání filosofie, podle které se dá žít, namísto oné okázale skeptické, jeho životním tématem? Snažil se, aby si na tu představu zvykl.

Skepse mu přišla myšlenkově až příliš jednoduchá. Být skeptikem není žádná zásluha, v patnácti letech se k ní samospádem propracuje každý člověk. Kvalita pozdějšího života pak záleží mimo jiné na tom, zda člověk dokáže svou pasivní a pohodlnou skepsi nahradit aktivním programem. A hledání takového náročnějšího programu se Masaryk rozhodl zasvětit svůj budoucí život. Profesí vědec, uložil sám sobě program přetváření světa, tedy vlastně program politický. Jaký smysl by měla věda, která by jen evidovala skutečnost, bez snahy evidenci využít? A jak by mohla fungovat politika, kdyby se odmítala řídit přesnými pravidly, která jinak než vědeckým, kritickým myšlením nemohou vzniknout?

Když na konci 19. století začal interpretovat po svém české dějiny — jen z reformační tradice, a navíc tak, aby jejich vyústěním

vždy byl on sám —, kritizovali ho zejména vědci-historici, že takové účelové myšlení se nepodobá vědě, jež musí být nadstranická. Ve skutečnosti Masaryk takto svou vědu, po Brentanovi, „politicky“ (tedy z hlediska smyslu a účelu života) přibarvoval od začátku. Už jeho časná interpretace Platóna (ve studii *Plato jako vlastenec*) představila filosofa úplně jinak, než jak ho četli znalci antiky: jako společensky aktivního a angažovaného myslitele, de facto opět jako předbojovníka Masarykova. I v dalším svém časném eseji s názvem *Teorie a praxe* dal Masaryk najevo, že ho zajímá takové poznání, které je společensky užitečné a v tom smyslu politické. Takovým způsobem chápal, oblíbil si a často citoval větu Francise Bacona „Vědění je moc“. Chtěl poznat zákony, jimiž se řídí svět, aby pak podle nich mohl jednat a ten svět zlepšit.

Pod Brentanovým vedením Masaryk v březnu 1876 obhájil doktorskou práci o Platónovi a odpromoval. Když uvažoval, kam dál, Brentano mu poradil, aby nespěchal. Co třeba odejít na rok z Vídně někam jinam, například do Lipska? Pokud Masaryka zajímají i jiné formy náboženství než ono rakouské a katolické, pak se sotvakde dovzdělá spíš než v Sasku, zemi luteránů. Německo, krátce předtím (v roce 1871) sjednocené, postupovalo politicky rychle dopředu a Masaryk si uvědomil, že než o tom pořád jen číst, bude lepší všechno vidět na vlastní oči.

Až dosud skoro nic nenasvědčovalo tomu, že by se jednou, vlastně už dost brzy, mohl přiklonit nikoli k německé, ale k české kultuře. Jediným významným českým vlastencem, kterého Masaryk ve Vídni poznal, byl slavista a buditel Alois Vojtěch Šembera. Masaryk k němu začal docházet v roce 1875 a činil tak sedm let, až do Šemberovy smrti. Ve Vídni, multikulturním babylonu, přispěl Šembera k vytváření české diaspory: nejdřív se, dlouho a nakažlivě, oddával snění o slavném slovanském dávnověku, a když v roce 1880 pochopil, že udělal chybu, přiznal ji v knize: byl — po Josefu Dobrovském, jehož názor však zapadl — prvním významným Čechem, který nahlas řekl, že *Rukopis královédvorský* a *Rukopis zelenohorský* jsou padělky. Kritika, kterou za to sklidil, ho brzy nato zahubila.

CHCI BÝT
SE SVÝM BOHEM
SÁM!

**Církev mu nestačila, protože si přál být
se svým Bohem sám. „Katolík ve své
zbožnosti vždycky se cítí jaksi závislým
na knězi a na svatyni; nestačí mu,
jak Ježíš chtěl, modlitba v komůrce;
zvykl si na kněze, prostředkovatele
mezi sebou a Bohem.“**

→ 20

I Masaryk ho vlastně poznal až za vrcholem jeho vývoje: Šembera už nepůsobil na univerzitě a nepřinášel nové myšlenky, spíš okázale trpěl tím, že Praha, kvůli které to všechno celý život z vídeňské dálky dělal, ho nedocenila a z české společnosti v podstatě vyštvala. Pokud to Masaryk ve svých pětadvaceti letech byl schopen vnímat, pak mohl přemýšlet také o tom, jak vlastenecké iluze o české pospolitosti občas končí: samotou a vyobcováním.

Z domova žádnou zvláštní úctu k české řeči a národu nezdědil. Na Hodonínsku byl každý buď Němec, nebo moravský Slovák. Musela se mu do života připlést Vídeň, aby tam, v dálce, začal číst a objevovat české autory a jejich prostřednictvím pomalu, ale jistě odkrývat svou zatím netušenou identitu. Když v roce 1866 vpadli do země Prusové, balil si před nimi cigarety do papíru v barvách slovanské trikolóry; sotva si toho všimli, bylo to zatím jen infantilní vlastenčení. Ale když se v roce 1872 ve Vídni zapisoval do spolku českých studentů, podepsal se už jako „Vlastimil“ Masaryk a pod tímto jménem pak v letech 1875—1876 vystupoval na veřejnosti; i své první publikované práce podepsal takto, jako manifestaci.

Možná to tak muselo být: jinde než ve Vídni, v kroužku českých studentů obklopených Němci, by si sotva uvědomil nesamozřejmost české kultury — a tím i její cenu. Nepočtenost oné hrstky dokazovala, že všechny ty knihy a čtenářské objevy mají hodnotu, pokud i v takových podmínkách přežívají. Otevíraly Masarykovi cestu k dosud utajenému národu, jeho řeči a dějinám.

Žena ~~celého~~ jeho života

Nebyl si jistý, dopřeje-li mu osud manželské štěstí. Snil o něm, ale častější u něj byly ponuřejší chvíle, ve kterých si sám sebe představoval spíš jako starého mládence, který obětoval život vědě; na univerzitě bylo podobných nešťastníků plno. Od manželství, kdyby se mu poštěstilo, očekával všechno. Naplnění smyslu života, tělesné i duševní splynutí s druhým člověkem v jedinou bytost, která dá životu úplně jinou kvalitu, než jaká vzniká prostým součtem.

Cítil, že takový vztah nic jiného nemůže nahradit a špatná volba může způsobit, že život ztratí smysl, člověk zplaní. Většina partnerství, která kolem sebe viděl, byla založená na tom, že se ženy jinak než prostřednictvím manžela nemohly společensky realizovat. Vznikaly tak četné variace na téma „krk hýbe hlavou“, které Masaryka vedly k názoru, že než toto, bylo by asi opravdu lepší staromládenectví.

Přitom byl pochopitelně po všech stránkách atraktivní muž, ženy se o něho zajímaly a on se zajímal o ně. Například v létě 1875 se u rodičů v Kloboukách zadíval do dcery místního soudce. S prudkostí, s jakou tehdy dělal všechno, se jí po pár týdnech v dopise vyznal ze své lásky, požádal ji o ruku, vysvětlil, že s jeho existencí to zatím není valné (nemá dokončenou školu), ale že má pro život v podstatě nekonečné plány, do nichž by ji rád pojal. Dívka se zalekla a na nabídku neodpověděla — a také Masaryk si údajně ihned po odeslání listu uvědomil, že to přehnal.

Většinou však byla iniciativnější spíš druhá strana a on tuto cizí vůli dostat ho do chomoutu vnímal: i u své vlastně nejvážnější předmanželské známosti Zdeňky Šemberové, dcery slavisty a buďditele Aloise Vojtěcha Šembery. Nejdřív měl rád jeho, svého učitele:

hlavně proto, že mu otevřel cestu z němčící Vídně do českého světa, k jeho historii a kultuře. Jako žijící a praktikující pansláv Šembera Masarykovi imponoval.

Při návštěvách Šemberovy domácnosti poznal také jeho Zdeňku. V té době (1875) jí bylo už čtyřiatřicet let, dávno byla ženou na vdávání a brzy začala vůči Masarykovi vyvíjet úsilí, aby si toho všiml. Pokud se tak stalo, nedával to dlouho najevo. Rád v ní rozpoznal inteligentní ženu s vůlí se vzdělávat, tj. partnera do debat, a rozhodl se, že si ji — zařazenou do této kategorie (a žádné jiné) — ponechá.

Ačkoli byl skoro o deset let mladší, došel k závěru, že ji duchovně povede. Začal jí doporučovat knihy, a když je přečetla, chtěl je společně rozebírat, filosofovat o nich. Vždycky všechny hovory vedl v osobní rovině, což v dané chvíli znamenalo, že se jí svěřoval se všemi zážitky včetně platonických citových vztahů, které v minulosti zažil a které skončily zklamáním, když zjistil, že je objektem pragmatických úvah: zatímco on se vždy dílem „zahleděl v zevnějšek“ a dílem snil o splnutí duší, dívky z něho chtěly mít manžela. Instituci.

Časem si uvědomil, že ani s Šemberovou to vlastně není jinak. Neměla problém s tím, když se s ní v rámci své dokončované práce o Platónovi bavil například o posmrtném životě. Když však idealistických témat přibývalo a pragmatika se nedostavovala, začala být nedočkavá. Nevadilo jí ani, když jí popisoval všechny své, naštěstí zatím platonické lásky, protože tím poznávala, kde jsou jeho eventuální slabá místa, kudy ho lze ovlivnit. Když pochopila, že ve všech těch projevech chybí slova lásky nebo obdivu k ní, ztratila trpělivost a její komunikace s ním přešla do podoby hašteření. Obvykle to přecházel mlčením, z úcty k jejímu otci.

Když se ho ptala, přijde-li mu krásná, odpovídal jí, že ano, že mu však stejně krásné přijdou také „krásná krajina“, „šumný les“ nebo „umělecké dílo“. Přítelkyně na nejvyšší úrovni, ale jen přítelkyně. Že s ní dál komunikoval, si přesto vykládala jako naději. Přemýšlela, v čem se jí to týká, když jí popisoval, že až dosud na ženitbu nikdy nepomyslel; vždy prý buď ve vztahu nebyla žena hodna jeho,

anebo on jí. Dokázala bych to změnit? přemýšlela. Lekalo ji, když jí popisoval, jako by se nechumelilo, že nějakou dívku, která by po něm toužila, má na Slovácku skoro v každé vesnici. Ale potom se zase stalo, že ji pozval na roční poznávací cestu po Itálii, slíbil jí Řím a Neapol — což by sotva učinil ze soucitu nebo pokud by mu byla vyloženě lhostejná. Nebylo snadné se v něm vyznat.

Nakonec se rozhodl ještě jinak: vztahy odloží a přece jenom odjede na roční studijní pobyt do Lipska. Souviselo to s prací. Jeho vídeňská doktorská práce o Platónovi byla pod vlivem učitele Brentana zaměřená psychologicky, Masaryk se však psychologem necítil. Přál si své výzkumy opřít o pevnější metodologii a zdálo se mu, že psychologie (věda ve stavu zrodu) ji postrádá, podezřele souvisela s módními společenskými kratochvílemi, jako byly okultismus či hypnóza. Na jeho vkus vlastně příliš pitvala lidské nitro. Masarykovi šlo spíš o to, naučit se přesně myslet směrem od jednotlivce ven, do celé společnosti.

Na podzim 1876 tedy odjel do Lipska, aby se zdokonalil hlavně jako sociolog: doplnil si na tamní univerzitě své znalosti při sběru a práci s prameny a naučil se získávat materiál, ze kterého by mohl vyvozovat celospolečensky důležité závěry. Vlastně si přál, aby se po stránce odborné příslušnosti stal v novém prostředí někým jiným. Samostatným a dospělým badatelem. Pokud by se vymanil z Brentanova vlivu, vůbec by mu to nevadilo.

Chtěl v Lipsku sbírat podklady zejména ke dvěma tématům. Že je první z nich, spiritismus, pouhou dobovou módou, respektive druhem kolektivně sdílené psychózy, pochopil během pár týdnů, takže téma zas odložil. Druhé, od něhož zpočátku také nic moc nečekal, se naopak ukázalo materiálově vydatnější: na téma sebevraždy Masaryk poprvé přednášel v prosinci 1876 v lipské Filosofické společnosti a jeho vystoupení se setkalo s nečekaně živým ohlasem. Rozhodl se tedy, že své výzkumy rozšíří a zpracuje do podoby habilitace, kterou předloží na Vídeňské univerzitě.

Důležité bylo, že protestantismus, o němž ve Vídni jen snil, zažil v Lipsku v praxi, jako náboženství vyznávané většinou společností. Do té doby se zdálo, že se od katolictví, které odmítá, vyvíjí

k ateismu; aniž to vypadalo, že má ze své náboženské skepse zvláštní radost. Po příjezdu do Lipska tento skeptický tón z jeho dopisů začal mizet. Kontakty s protestantskými teology mu naznačily, že mezi vědou a náboženstvím nemusí být taková propast, jakou předtím jako katolík viděl.

Dál v Lipsku hodně četl. Od četby filosofických spisů se však posouval k románům, což si sám vysvětloval tak, že od katedrové filosofie míří k prakticky mnohem užitečnější sociologii. V tlustých knihách německé univerzitní vědy život podle něho ukrytý nebyl, kdežto v románech od Turgeněva nebo Dickense ano, o novinách nemluvě. Naučil se romány číst svižným tempem, tři denně, hltal stránky po úhlopříčkách a zvládal si při tom vše pamatovat: zapsával si jejich děje do hlavy jako zdroj poznání o celé společnosti, vlastně jako sociologický pramen svého druhu.

Jak ho však práce vtahovala, začínal ztrácet odstup od ní, uzavíral se do staré známé samoty a své zvláštní stavy tentokrát prožíval velmi emotivně. „Včera nemoha již ve světnici vydržet, vzal jsem nohy na ramena a běžel ven; nešel jsem, ale letěl, až jsem konečně zpozoroval, že jsem celý propocený. Půldruhé hodiny jsem běhal...“ Ze všeho přepínání se mu začalo zhoršovat zdraví, takže na radu lékařů musel vysadit; na jaře 1877 mu diagnostikovali nejdřív „žaludeční katar“ a pak „neduh jaterní“, takže se musel sbalit a na šest neděl jet popíjet vodu do Karlových Varů.

Nikdy nedokázal být sám se sebou zvlášť spokojený, nyní se to ještě zhoršilo. Čím víc a intenzivněji pracoval, tím méně si byl jist, jestli mu sázka jenom na vědu vyjde, jestli se veškerou badatelskou vážností nesnaží nějak oklamat sám sebe. „Přemýšlím o tom, co k blaženosti člověka potřebno jest... Vědění samo nedostačuje, jelikož tolik lidí bez vědění šťastnými jsou; spokojenosti lze jinak nabýt: ctí, slávou, láskou atd.“ Ano, jen v neklidu, jakkoli tvůrčím, celý smysl života není. I ten nejneklidnější duch občas potřebuje aspoň náznak harmonie... Uprostřed takového rozpoložení mu jednoho dne řekli, že z Ameriky brzo přijede do Lipska zajímavá mladá žena, která se chce na tamní konzervatoři učit hudební teorii a hře na klavír.

Cítil se přepracovaný a ne zcela zdravý, všichni přátelé okolo se zdáli zamilovaní, jenom on jediný ne. Tak se stalo, že se na onu novou ženu upnul ještě předtím, než ji prvně spatřil, vlastně si ji vysnil. Když Charlottu Garriguovou 13. června 1877 poprvé uviděl, okamžitě se do ní zamiloval, o dva měsíce později se zasnoubili.

Většinu času onoho léta s ní strávil stejným způsobem jako předtím se všemi ostatními ženami, o něž se zajímal: společně četli knihy a bavili se o nich, rozebírali jejich hrdiny a příběhy. Ona sama mu přišla vlastně jako jedna z nich, z těch hrdinek. Vyprávěla mu, že pochází z rodu, který svými předky sahá k zakladatelům novodobé Ameriky, legendárním Otcům poutníkům, kteří se v roce 1620 vyloďili na východním pobřeží a založili Plymouth. (Když se stal Masaryk později prezidentem, dopátrali se někteří genealogové mezi Charlottinými předky až k Hugu Kapetovi, zakladateli první francouzské královské dynastie. V souvislosti s tak bytostným demokratem, jako byl Masaryk, to bylo dohledávání až komické.) I Charlottina rodinná současnost byla úctyhodná: otec Rudolph Garrigue byl zámožným Newyorčanem, majitelem prosperující pojišťovací společnosti.

Po čtrnácti dnech už nabyl Masarykův vztah k „Charlie“ takové intenzity, že to v dopisech poznala i Šemberová. Už když se jí dřív v dopisech svěřoval, jak v Lipsku všude hledá „to pravé tělo a duši“, dováděl ji tím v její vídeňské odloučenosti od něho k šílenství. Nyní jí napsal, že poznal největší lásku svého života, a i v dalších dopisech se svěřoval se svým úžasem z nového vztahu, jako by Šemberová neexistovala.

Do té doby dlouho stonal, nyní se mu zdálo, že se uzdravil. Náhle, jakoby zázrakem, měl tak velkou chuť do práce, jakou předtím měsíce nezažil. Nová žena před ním vyvstala nejenom jako vzdělaná osobnost, ale navíc, jak se zdálo, pevně v životě zakotvená svou unitářskou vírou; tolik odlišnou od Masarykovy víry katolické, s níž měl její nositel v posledních letech tolik potíží.

Zklidnila ho v situaci, kdy sám sobě pro samou práci přestával rozumět. „Měla myslím jemnější mozek... Všeličemus jsem ji učil, ale ona mne formovala.“ Byla ochotná přijmout roli té, která

mu pomůže při utváření jeho osobnosti, tak aby jednou mohl vytvořit veliké dílo, k němuž se cítil Prozřetelností povolán. A tak se na začátku srpna v Lipsku zasnoubili, bez toho, že by dali vědět rodičům. A před Charlottiným odjezdem do Ameriky se domluvili, že svatba bude za rok v létě; Masaryk si pro svou ženu do New Yorku, už s docentskou habilitací v kapse, dopluje.

Jeden v druhém našli „toho pravého“, jejich pozdější společný život to potvrdil. Zároveň však rychlost, s níž, oba bez rodin, dospěli k zásadní dohodě, nebyla běžná. Oběma bylo už sedmadvacet, oba byli svými rodiči vnímáni jako lidé schopní unést za sebe sama odpovědnost. Přesto zejména Charlotta učinila volbu, která ji, pokud by byla uskutečněna, měla navždycky odpoutat od její americké rodiny (a pravda byla, že svému otci, když se to po jejím návratu dozvěděl, neudělala radost). Rozhodnutím následovat muže volila jeho evropskou kulturu, kterou z návštěv Lipska už znala — a Masaryk jí vysvětlil, že ji po té stránce ve Vídni nic převratně nového nečeká, včetně němčiny, kterou Charlotta už ovládala. Přece jen to však znamenalo, že bude v novém světě odkázaná jenom na něj — a tím, co přesně to obnáší, si po dvou měsících sotva mohla být jistá.

Velmi pravděpodobně se jí jevil jako muž, který potřebuje podporu — a stojí za to, aby mu ji poskytla. Všech těch činů, ke kterým se chystal, by se sama neodvážila, ale vnímala jeho energii a rozhodla se ji podpořit. Rozhodnutí bylo o to heroičtější, že se sama necítila nijak zvlášť zdravá. Rodina byla dědičně zatížena duševní nemocí (maniodepresivní psychózou), a Charlotta tedy musela přemýšlet i o tom, co bude změna prostředí znamenat pro její zdraví a bude-li nakonec schopna být Masarykovi onou oporou, jakou potřebuje.

Také on riskoval, ale nebál se. Před habilitací ještě nepobíral na univerzitě plat, jeho příjem tvořily jen kondice. Z nich by ženu i děti, o kterých doufal, že přijdou co nevidět, určitě uživil; jako učitel působil v těch nejbohatších vídeňských rodinách a byl na roztrhání. Nechtěl však jako preceptor skončit, snil o kariéře vědce, a tu zatím zajištěnou neměl. Byl to ale asi přesto on, kdo o zasnubě

více stál; pojišťoval si tím ženu, která mu mizela přes oceán, do neznáma.

A pak už mu nezbylo, než aby se na příští setkání s ní těšil. Začátkem října psal rodičům, jak všechno bude: s Charlottou je nově domluveno, že svatba se uskuteční příští rok v květnu ve Vídni, nevěsta přijede s otcem a dvěma sestrami, které zároveň podniknou poznávací cestu po Evropě; následovat bude cesta novomanželů do Ameriky. Z nepočetné dochované korespondence se zdá, že Charlottě se čekání zdálo dlouhé; tak se aspoň chce rozumět dopisu, který jí Masaryk poslal 20. listopadu 1877 a ve kterém kromě oficiální vídeňské varianty sňatku navrhl ještě dvě další a rychlejší: Charlotta buď může přijet na svatbu do Vídně sama, nebo Masaryk přijede do Ameriky.

Nakonec došlo na onen naposled zmíněný způsob, i když úplně jinak, než si Masaryk představoval. Na konci ledna 1878 dostal telegram od Charlottina otce. Bylo to poprvé, co mu gentleman pan Garrigue psal, a dělo se tak v závažné věci: Charlottě se na ulici splášili koně, spadla z vozu a zranila si při tom páteř, je to vážné, přijedte co nejrychleji.

Co Masaryk podnikal v následujících dnech, není známo, patrně se snažil sehnat peníze na lodní lístek. Pak však přišla nová zpráva, která situaci otočila: Charlie sama mu psala, že ve skutečnosti není v ohrožení života. Co se jevilo jako ochrnutí páteře, se ukázalo jen jako výsledek leknutí; Charlotta se uzdravila stejně rychle, jako předtím onemocněla. Vývoj však ani tím nekončil; bezprostředně nato přišel od pana Garrigua telegram číslo dvě, že Masarykův příjezd se i za změněné situace očekává; peníze na lodní lístek do New Yorku následují.

Celá situace navozuje dojem, že Charlotta svou psychosomatickou epizodou urychlila dění, které si urychlit přála. Jestliže otec, vlivný muž, dvakrát za sebou udělal tak nezvyklou věc, že požádal o příjezd muže, jehož vůbec neznal, musel mít od dcery o Masarykovi dostatek zpráv, aby neváhal. Ať už to bylo s Charlottiným zraněním jakkoli, chtěla mít Masaryka u sebe do té míry, až se zdálo, že na tom závisí její zdraví, možná i život. Že Masarykův příjezd

zároveň znamená i dceřin sňatek, bylo zřejmé. Její otec se pro toto řešení rozhodl, přestože se ženichem celých pět měsíců předtím nepotřeboval promluvit.

Takže se Masaryk poprvé v životě vydal přes Atlantik, na vlastní pěst, cesta mu přenastavila obzory. Na lodi poprvé v životě vystavil praktické zkoušky svou z knih vyčtenou angličtinu (nestačila). V cíli, v New Yorku, v garriguovském domě na 167. ulici, zažil luxus, s jakým se předtím nesetkal ani ve Vídni u LeMonnierových.

Z nepříliš četných pramenů o jeho pobytu v Americe vyplývá jenom to základní: připlul 6. března a o devět dní později už se konala svatba; nejprve ráno civilní sňatek na radnici a pak večer doma v kruhu přátel obřad unitářský. Zároveň byly v plném proudu seznamovací rozhovory; Masarykově nedostatečně angličtině pomáhalo, že skoro všichni Garriguové mluvili německy. Od začátku bylo jasné, že zeť si odveze novomanželku do Evropy; pokud se nakrátko zvažovalo, že by se mohl žít také v Americe, vyhrál zdravý rozum (tj. potřeba dokončit ve Vídni studium). Se ztrátou dcery, kterou měl údajně ze šesti svých dětí nejraději, se otec nicméně smířoval jen s největšími obtížemi, zvláště když si Masaryk kladl nezvyklé podmínky: požádal například o peníze do začátků, na uživení rodiny, na celé tři roky dopředu. Nakonec se musel smířit se zlomkem požadované částky (3000 marek) plus lodními lístky pro dva na zpáteční cestu do Evropy. Emoce, které za ním v garriguovském domě zůstaly, připomínaly všechno možné, jenom ne sympatii.

V čase, který mu tam zbyl, se snažil vstřebávat Ameriku všemi smysly. Zaujalo ho, jak málo (ve srovnání s Evropou) tamější ženy společensky závisely na mužích: často je vídal pracovat s nimi společně a jedna z nich dokonce měla kalhoty, nemohl uvěřit svým očím. I jinak mu americká společnost přišla mnohem méně formální než ta, kterou znal z domova. Zatímco v Praze nebo Vídni se skoro každý druhý muž producoval v nějakém druhu uniformy, Amerika se jevila jako země civilů. Pozoruhodné však vlastně bylo i to, co v Masarykových amerických evokacích chybělo: pokud tam nějak vnímal například rasový problém (čemuž se ani v New Yorku nedalo vyhnout), nechal si to pro sebe.

Užasl, když ve Spojených státech objevil zemi, kde byla politika inspirována náboženstvím. Každý držitel moci, ať prezident nebo šerif v posledním zapadákově, stavěl svou autoritu na výroku: „Mými ústy mluví nejenom hlas lidu, ale také Bůh.“ Každá pozemská moc zároveň odkazovala k vyšší, nebeské autoritě, o ni se opírala. Zdálo se, že celá Amerika funguje na stejných puritánských principech, jaké vyznává Garriguova rodina.

Že se tedy Masaryk posléze místo intuitivního odporu vůči katolicismu začal do hloubky zajímat o protestantismus, způsobil určitě mimo jiné jeho vztah k Charlottě a první návštěva Ameriky. Jinak by asi po návratu nezačal studovat zrovna českou reformační tradici a časem o ní i psát v knihách. Nezačal by v českých dějinách hledat stopy stejných idejí, které kdysi uvedly do chodu Ameriku (a zafungovaly tam). Přál si, aby totéž zafungovalo v Čechách.

V nové církvi

Na katolické víře, do níž se narodil, mu vadil jednak rozpor mezi teorií a uplatňovanou praxí, jednak autoritativnost katolické dogmatiky. Přál si o světě okolo sebe přemýšlet a uskutečňovat, co ho při přemýšlení napadalo. Pokud někdo mezi něj a svět vložil cizí pravidlo, okamžitě se vzbouřil. Později ho pro tuto vlastnost — nechuť přizpůsobovat se pravidlům, která nevymyslel — mnohokrát nazvali anarchistou. Jeho odpor ke katolické církvi měl však také etické důvody: rozpor mezi slovy a skutky plus naději, že jinde je to jinak.

Nebýt jeho nové ženy, jako katolík by asi jenom vyhasl a proměnil se v ateistu. Nyní si však přál být jako ona, a protože očekával brzké narození dětí, přál si také, aby i ony sdílely s matkou, a tedy i s ním, stejné náboženství. Později, v roce 1903, vysvětloval: „Bál jsem se nábožensky rozdvojené domácnosti kvůli dětem. Co teď? Být bez vyznání, to jsem nechtěl, to je negace, a pak jak se na člověka bez vyznání v Rakousku dívají...“ Znělo to pragmaticky a myslel to tak. „Ne že by mně protestantismus vyhovoval, ano mně byl nesympatický, já jsem dosud jaksi katolík,“ tvrdil v třiapadesáti letech. „Můžete se v domě zeptat, zdali já navštěvuju bohoslužby protestantské, mne tam nikdo neviděl.“

S odstupem času, po drsných zkušenostech, které mu přinesl život, možná všechno hodnotil jinak a hůř než na začátku. Tenkrát, zamlada, se určitě rozhodoval také s jinou než jenom pragmatickou nadějí. Řídil se vzorem svého vídeňského učitele Brentana, který mu imponoval, protože vystoupil z katolické církve bez ohledu na to, že tím přijde o místo na univerzitě a státem zajištěný plat.

Určující pro Masarykův přestup k protestantům byly však hlavně jeho porady se superintendantem Ferdinandem Císařem, farářem (také spisovatelem a překladatelem) v Kloboukách u Brna,

kam Masaryk jezdil za svými rodiči a kde trávil až do roku 1881 s přáteli každé léto. Císař jim dával k dispozici místní „helvítskou“ modlitebnu; zároveň to odtud bylo jen dvě hodiny cesty do staroslavného luteránského kostela ve slovenské Holíči, kam se dalo snadno zajet, nejčastěji o víkendech. Císařovou nezanedbatelnou výhodou konečně bylo, že uměl anglicky, takže se všeho dění mohla účastnit také Masarykova žena Charlotta.

Jaký úžas musela asi atmosféra protestantských shromáždění v Masarykovi vzbuzovat! Důležité však pro něj byly také debaty s Císařem mezi čtyřma očima: zejména o filosofech, jako byl David Hume, kteří o náboženství psali skepticky a kriticky. Nebo o tom, jak by mohla vypadat Masarykova protestantská budoucnost (občas snil, že odejde z univerzity a stane se protestantským farářem na venkově, misionářem v Americe apod.).

Chtěl být jako jeho žena. Nebo jako velcí čeští vlastenci, které rád četl, Kollár, Šafařík a Palacký, všichni byli protestanti. Sám Císař ho nakonec údajně v jeho přestupovém odhodlání brzdil — s poukazem na to, že jako univerzitní učitel si tím zkomplikuje život, stejně jako Brentano.

Jenže Masaryk uvěřil v evoluci. Že principu „života jako věčné reformy“ — jak zněla jedna z jeho nejoblíbenějších vizí — podléhá všechno. I náboženství a církve. Staré pravdy, zjevené v Bibli, jsou kritizovatelné stejně jako kterýkoli jiný výtvar lidského ducha. Stará dogmata mají sloužit nikoli starým, ale současným potřebám, podléhají tedy průběžné redefinici. A tu nelze uskutečňovat v katolické církvi, která všechno vzdala a splynula se státem a vládoucí dynastií Habsburků.

Tak se stal Masaryk protestantem, přesněji řečeno členem reformované církve; dnes bychom řekli církve českobratrské. Později tvrdil, že v této církvi viděl nejbližší pokračovatelku husitského odkazu. V tom se však zmýlil, reformovaná církev rozvíjela především učení ženevského radikála Jana Kalvína, k němuž Masaryk nijak zvlášť nepřilnul.

Na Císařovo doporučení se Masarykův přestup uskutečnil nikoli v Kloboukách, ale v nedalekých Heršpicích, kde novice ne-

znali a kde nehrozilo nebezpečí, že obřad vzbudí zbytečnou pozornost. Účastníkům zůstala v paměti hlavně Masarykova odpověď na otázku, zda je ochoten trpět protivenství ve své víře: odpověděl prý pevně, že je za pravdu ochoten dát život. Ceremoniál však provázelo také nedorozumění: jen s největším sebezapřením Masaryk odříkal nahlas celé Apoštolské vyznání víry, obsahující také dogma o Svaté Trojici — ve kterou nevěřil. Souhlas s dogmatem byl však povinný pro všechny členy církve, a Císař tedy nemohl Masarykovi udělit výjimku. Pro nového člena tím vznikl námět k přemýšlení, v čem se vlastně dogmatika nové církve principiálně odlišuje od dogmatiky staré.

Pokud od něho čekali, že začne žít v nové církvi aktivním životem, nestalo se tak. Možná by i v tomto ohledu následoval svou ženu, kdyby mu šla příkladem, ale neudělala to — a tak se rozhodl odbývat svou víru doma. Protestantskou církev brzy vyhodnotil jako podobnou katolické, možná méně autoritativní, ale podle něho příliš rozumářskou — a oním důrazem na rozum možná vzdálenou jeho vizi náboženství ještě víc než předchozí katolicismus. Členem církve zůstal, na shromáždění však nechodil, a protože se bez náboženství nemohl obejít (říkal, že je pro život potřebuje „jako vzduch“), modlil se a četl Bibli doma sám.

Důležitý pro něj byl rozdíl mezi vírou a náboženstvím. Víru jako historicky překonanou odmítal, věřit bez rozumového důvodu v nějaké biblické tvrzení, zázrak či dogma se přičilo jeho povaze. Náboženství mu bylo hlubším pojmem než víra; nebylo přijímaným zjevením, ale prošlo si u něj ohněm kritiky a poté, co ho přečkalo, stalo se něčím víc než vírou, již se jeden může oddat a druhý ne. Stalo se mu *přesvědčením*, za které chtěl ručit svými činy, celým svým následujícím životem.

Jako člověka oddaného vědě ho lidé většinou považovali za materialistu — a často i jeho největší příznivci pak byli zaskočeni, když v něm rozpoznali člověka, jemuž bylo náboženství nejvýznamnější životní oporou. „Může člověk myslící vědecky, myslící kriticky, může filosof mít náboženství, a jaké?“ ptal se často na stěžejní věc, na které mu v životě záleželo. A celý život sledoval, jak se s odpovědí

na tuto otázku vypořádávali filosofové, kterých si vážil: Hume, Kant, Comte, z českých třeba Augustin Smetana.

Odmítání Boha, se kterým nejde dělat nic lepšího než v něho věřit, leželo u kořene jeho osobnosti. Vlastně jenom důsledkem tohoto odmítání byla i jeho vzpoura proti rakouskému státu, který s katolickou církví, založenou na nekritické víře, splynul v personální unii a vytvořil systém teokracie, v němž se vláda aristokracie doplňovala s vládou k náboženství lhostejných církví.

Když se Masaryk s Císařem přeli o různé náboženské otázky, nejčastěji přetřásali Ježíše. Císař v duchu tradiční víry věřil v Ježíšovo zmrtvýchvstání, zatímco Masaryk je odmítal coby další dogma, jež je v rozporu s vědou. Ježíš pro něj však i jako pouhý člověk zůstal nejdůležitější osobností, jakou kdy země nosila. Upínal k němu tolik myšlenek jako k nikomu jinému. Nejvíce na něm obdivoval jeho bezvýhradné pojetí lásky k lidem (obětoval za ně život).

Ale bylo to ještě o stupínek složitější. Zatímco Ježíše obdivoval, věřil v něco trochu jiného. Říkal tomu Prozřetelnost. Vyhovovala mu mnohem víc, protože byla abstraktní, nebyla nějakou odvozeninou předchozího lidského vzoru. Kdesi cosi bdělo nad lidským životem a nepodobalo se to lidské projekci sebe sama někam do oblak.

Prozřetelnost podle Masarykovy představy je vnitřní síla, která člověka vede, pomáhá mu najít a udržet v životě správný směr. Rozpoznat projevy vyšší vůle ve světě a jednat podle nich, podle plánů, které vyšší vůle s člověkem má a dává mu je najevo: o to v životě jde. Nic ve vesmíru ani v lidském životě se podle této představy neděje náhodně. Kdo tyto skryté tendence a smysl pochopí, osvobodí se a začne žít v souladu se sebou samým. Masaryk věřil, že on sám tyto tendence chápe.

Rodinný život ve Vídni

Do hlavního města monarchie se novomanželé z Ameriky vraceli přes Prahu. Masaryk tam byl podruhé v životě, přesto vystupoval jako znalec: zařídil nocleh v hotelu Arcivévoda Štěpán na Václavském náměstí (dnes Evropa) a ukázal Charlottě památky židovského města, které ji zajímaly ze všeho nejvíc.

Následující čtyři roky (1878—1882), které manželé Masarykovi prožili ve Vídni, bývají většinou popisovány jako doba, kdy hmotná nouze, ve které se ocitli, byla vykoupena rodinným štěstím. Pravda je, že z hmotného hlediska jim oběma manželství přivodilo novou situaci. Prudší změna nastala patrně pro Charlottu, zvyklou na komfortní život v domě svého otce. Nyní tedy začala sdílet životní standard svého muže.

Ze začátku ji ubytoval ve svém mládeneckém pokoji v Salmgasse č. 10. Bylo tam místo jen na postel a knihy a nedalo se tam vařit (jíst chodili do hospody za rohem). Po měsíci se s pomocí přátel přestěhovali do většího bytu v Hauptstrasse, ani pak se ale mnoho nevídali: Masarykovi právě umíral na tuberkulózu nejlepší přítel Josef Herbert a novomanžel trávil skoro všechn čas u jeho lůžka. Potom, když dokonáno, musel pro změnu věnovat všechn čas a síly své habilitační práci o sebevraždě, která se mu zdržela několik týdnů.

Ulevilo se mu, až když skončil školní rok: vzal Charlottu do Klobouk u Brna, poprvé ke svým rodičům. Setkání s farářem Ferdinandem Císařem, angličtinářem, bylo pro Charlottu klíčové; nakonec strávila většinu času u něj na faře probíráním rozdílů mezi americkým a evropským protestantstvím. Nové těsné vztahy s manželovou rodinou však navázány nebyly a asi ani navázány být nemohly. Cizinka a jinověrka k tomu, mnohým venkovanům to potvrzovalo,

co si mysleli o Masarykovi už dávno: byl pro ně všechno možné, jenom ne našinec.

Brzy, těsně za sebou, se Masarykovým narodily první dvě děti. Jméno nejstarší dcery Alice (nar. 3. května 1879) se zdálo odkazovat k matčiným anglofonním kořenům; ve skutečnosti je však vybral otec, podle hlavní hrdinky anglického románu, který kdysi četl; pevné a zásadové, morálně čisté ženy. Jeho Alice bude taky taková. Rok po ní (1. května 1880) přišel na svět Herbert; i jeho křestní jméno znamenalo závazek, zdědil je po Masarykově nejlepším příteli, nedlouho předtím zesnulém.

Že se rodinný život potýkal s hmotně neutěšenými podmínkami, se dá usuzovat z faktu, že oba rodiče narození dětí odstonali. První onemocněl Masaryk; v září 1879 ulehl s tyfem. Měl celkově křehké zdraví a stonal často, nejčastěji s různými typy bronchitid, mimoto po rodičích zdědil náchylnost k trombózám dolních končetin. Nyní to však bylo horší, málem zemřel. A po Herbertově narození onemocněla i matka: ještě tři měsíce po porodu nemohla chodit a prognóza se nelepšila. Vlastně se jí už nikdy nevrátila dřívější tělesná kondice, což se podle přátel projevovalo třeba tím, že se do smrti neobešla bez služebné, která za ni dělala všechny domácí práce. Takže si prý jiní přátelé mezi sebou šeptávali: Masarykovým neštěstím je jeho žena, špatná hospodyně.

Nebo to bylo jinak a žádala pro sebe prostě jistý komfort, obvyklý v rodinách univerzitních profesorů? Není pochyb, že dohromady vytvořili jedinou bytost, tak jak si přáli a jak si na začátku slíbili. Proporce mezi nimi uvnitř tohoto vztahu se však měnila. Zatímco Masaryk začal s Charlottinou pomocí uskutečňovat svůj prozřetelnostní plán a stoupat na žebříčku společenských úkolů, jeho žena slábla. Jako by síly, kterých jí evidentně začalo ubývat, předávala jemu.

Zároveň však nelze říct, že by jenom on zářil na její úkor. Charlottiny nemoci zpětně působily i na něj: v počátcích manželství měl v plánu se ženou hodně cestovat; snil o tom, že až vybědne z nejhorších potíží, přesídlí někam, kde bude moci dělat vědu na vyšší úrovni než ve Vídni, snad do Ameriky. Rozhodně v té době neměl

v plánu skončit v Praze, jak se mu nakonec stalo osudem. Jedním z důvodů, proč k tomu došlo, mohlo být, že manželčin zdravotní stav o mnoho víc nedovoloval; cestovat dál a jinam než do Prahy při jejích potížích prostě nebylo možné. Velkou roli hrál také fakt, že se Charlotta za čtyři roky života ve Vídni s tímto městem nesžila. Takže zbývala jen šance, že někde nedaleko to bude jiné.

Po narození prvních dětí její život už nikdy nebyl jako dřív, jak bylo vidět na činnostech, které do té doby měla ráda a nacházela v nich smysl života. Když se s Masarykem seznámila, byla to především hudba. Zájem o ni ji ani v pozdějších letech neopustil, vedla k ní i své děti a minimálně v případě mladšího syna Jana s úspěchem, o čemž dodnes podává důkaz například album *Lidických písní* z roku 1942, na kterém Jan Masaryk doprovází pěvkyni Jarmilu Novotnou.

Zároveň se však Charlotta sama jako klavíristka po seznámení s Masarykem přestala vyvíjet, přestala studovat novou hudbu. Až do smrti přehrávala tytéž Chopinovy nebo Schumannovy skladby, které se naučila ještě předtím, než poznala svého muže. Člověk by čekal, že při jejím tak velkém a chápavém pozdějším zájmu o dílo Bedřicha Smetany musela hrát v Praze hlavně jeho hudbu, neexistují o tom však ničí vzpomínky; podle všeho k tomu nikdy nedošlo.

Dodala svému muži energii, kterou potřeboval, zbavila ho depresí, kterými předtím trpěl. Skoro současně s tím se rozvinuly ty její. Masaryk o tom věděl, Charlotta mu o nich pověděla už v čase jejich seznámení a právě tak mu nezatajila, že maniodepresivní symptomy se v jejich rodině dědí z generace na generaci. Trpěla jimi babička z matčiny strany i její syn, Charlottin strýc, který se sice dokázal stát úspěšným newyorským lékařem, avšak až po pauze, kterou si nemoc předtím vybrala a která trvala dvanáct let. V době, kdy se Charlotta v Lipsku zasnubovala s Masarykem, i její mladší bratr Waldemar dlouhodobě pobýval v newyorském ústavu pro choromyslné. Hranice mezi depresí a schizofrenií je někdy neviditelná.

Přesto v situaci, kdy nikdo, ani ona, netvrdil, že je zdravá, porodila Masarykovi s odstupem pár let další tři děti: syna Jana (nar. 14. září 1886) a dceru Eleonoru (kterou v roce 1890, když porodní babička nedorazila včas, odrodil dokonce Masaryk doma sám;

dcerka však po čtyřech měsících, 18. července, zemřela). A nakonec nejmladší Olgu (nar. 25. května 1891). Pro ženu, která fyzicky i psychicky obtížně snášela každodenní život, muselo být trojí další těhotenství plus povinnosti spjaté s výchovou dětí nesmírně vysilující. Přesto na ně přistoupila.

Sebevražda

Dal se na studia filosofie, protože se chtěl naučit správně myslet, aby mohl potom správně jednat. Činy, k nimž tímto způsobem chtěl dospět, byly důvodem, proč studoval. A při studiu zjistil, že mu cestu k oněm činům patrně zkrátí nový vědecký obor, který z filosofie vyplýval a zčásti se s ní dokonce překrýval, přinejmenším svou tendencí uvažovat o společnosti jako celku a tak ji rozumem formovat.

Tak se stal Masaryk kromě filosofa i sociologem. Uvěřil, že nejdřív ve Francii Auguste Comte, po něm v Anglii John Stuart Mill, Herbert Spencer a Henry Thomas Buckle, v Americe Lewis Henry Morgan (a po nich nebo s nimi četní další, v Německu například Karl Marx nebo Max Weber, v Itálii Vilfredo Pareto) objevili nový způsob, jak řešit v celku problémy moderního světa. Zkoumat je stejně nezaujatě, jako chemik zkoumá vlastnosti plynu nebo biolog stěvílkovy krovky. Podle jejich přesvědčení šlo o nauku nauk, která dokáže chápat a tím také předvídat chování společenských struktur.

Popsat společnost v co nejširších souvislostech. Zjistit o ní co nejvíc objektivních údajů. Čísla, statistiky. Ty pak přísně metodicky seřadit do všeobecného návodu pro život. Do návodu, který filosof, spisovatel ani žádný jiný osaměle myslící individualista nedokáže vymyslet. Možnost podobné syntézy Masaryka nadchla.

Proč se rozhodl zkoumat společnost zrovna prostřednictvím patologického fenoménu sebevražd? Protože se mu sebevražda stala metaforou vzpoury proti Bohu a řádu, kterou i sám v sobě určitým způsobem řešil — přestože sebevrahem v žádném smyslu toho slova nebyl. Všechno u něho jako vždycky vyplývalo ze vztahu k náboženství. Měl se svou vírou potíže; katolíci si nad ním zoufali a protestanti, ke kterým přestoupil, si začínali zoufat taky. Dělo se mu to však nikoli z lhostejnosti k náboženství, ale přesně z opačného důvodu: protože je bral vážně. Proti církvím a jejich autoritám se

bouřil, protože nežily svou vírou tak intenzivně jako on. Šel proti nim ne proto, že by nepřijímal Boha, ale protože mu nestačilo, jak ho přijímají ostatní.

Sebevražda jako projev vzpoury. Člověk si sebevraždou osoboval právo rozhodovat o svém životě, právo, které mu nikdo nedal a které mu nenáleželo. Poprvé to Masaryk zažil kdysi dávno, jako chlapec na vesnici, když se tam stal svědkem sebevraždy čeledína; do *Hovorů s TGM* o tom vyprávěl Karlu Čapkovi. Od té doby si až do smrti nepřestal klást dvojí druh otázek: 1. o jaký druh vzpoury přesně jde, když člověk vztáhne ruku na svůj život? a 2. co se děje s lidskou duší po smrti, jakpak asi vypadá nesmrtelnost?

Zhruba ve stejné době, kdy se Masaryk, zatím intuitivně, začal sebevraždou jakožto společenským jevem zabývat, snažil se ji ve svých románech řešit i ruský spisovatel Dostojevskij. Také on hledal odpověď na otázku: co se stane, pokud lidé přestanou věřit ve svou duši? A z jeho románů také vyplývalo, že jde o problém, který se netýká jednotlivců, ale v nějakém smyslu skoro celé ruské společnosti.

Zároveň se však Masaryk ani na chvíli nepovažoval za účastníka ruské nihilistické krize, o níž Dostojevskij psal („Není-li Boha, vše je dovoleno.“). Cítil, že sám duši má. Pokud se jí však okolní svět vzdává, co to znamená? Důsledkem bude, psal ve svých románech Dostojevskij, že člověku po rozchodu s Bohem nezbude nic jiného než vraždit buď sebe, anebo druhé. Zánikem Boha se na uprázdněné místo všemohoucího prodere člověk sám; výsledkem bude rozseváání smrti.

Pomocí sociologie Masaryk ve své práci na pohled objektivně popisoval skutečnost (rozšíření sebevražd v moderním světě). Současně však řešil téma, na kterém mu osobně ze všeho nejvíc záleželo: byl výzkumníkem i zkoumaným zároveň. Nepodával chladnokrevnou a objektivní zprávu. Psal to nejdůležitější, co měl na srdci, byť zahalené do statistik a číslic. „Spis psaný na bojišti, sám je neklidný... Myslím, že jsem správně poznal sílu a slabost století zoufajícího titána.“

Vůbec poprvé, nanečisto, na to téma promluvil v roce 1876 ve spolku vídeňských Čechů Slovanská beseda. Během dalších tří

let byl s prací hotov, na Vídeňské univerzitě ji předložil k habilitaci (jmenování docentem) — a v roce 1881 ji tamtéž vydal knižně, pod názvem *Sebevražda jako masový sociální jev přítomnosti*. Členy habilitační komise byli i Masarykovi podporovatelé Brentano a Zimmermann, jejichž hlasy nakonec rozhodly, že Masaryk svou práci obhájil. Zbylí členové komise vznesli množství námitek: Masaryk se nedrží žádné oborové metodologie; nejde o práci filosofickou, ale sociologickou (šlo o udělení doktorátu filosofie); práce je napsaná povrchním, žurnalistickým stylem, autor nejde do hloubky a nevyvozuje z rešerší odpovídající závěry — a pokud ano, jsou to závěry učiněné a priori; ze shromážděných dat prostě nevyplývají.

Poslední výtka byla pravdivá, práce sloužila autorovu náboženskému názoru na svět, který měl v sobě zformulovaný už předtím, než usedl k psaní definitivní verze. Že to žádná „čistá“ sociologie nebyla, ukázalo například srovnání s pozdější prací francouzského sociologa Émile Durkheima *Le Suicide* z roku 1897. Na rozdíl od Masarykovy o šestnáct let starší knihy Durkheimova práce vzbudila mezinárodní ohlas a v análech sociologie je dodnes považována za přelomové dílo. Durkheim vyšel z přísné analýzy společnosti a u analýzy také zůstal, nepřipojoval k ní žádné náboženské ani jiné osobní závěry. Tak se stalo, že příčiny moderní sebevraždnosti mu vyšly úplně jinak než Masarykovi. Podle Durkheima tou hlavní byla čím dál obtížnější možnost integrace člověka do moderní společnosti, nedostatečná socializace: kdo cítí, že z donucení stojí mimo, volí sebevraždu, uzavíral Durkheim.

Proč se Masaryk nestal Durkheimem? Doyen novodobé české sociologie Miloslav Petrusek mínil, že by se jím stal, pokud by „nemusel za chlebem do Prahy“. Je to otázka. Ze svého náboženství by Masaryk, ať už kdekoli, sotva slevil; stát se skutečným sociologem se tedy zdálo vyloučeno už z jeho charakterové podstaty.

Masarykova *Sebevražda* je dodnes čtivá, byť se rozpadá na dvě navzájem nepřilíhající propojené části. V prvním, rešeršním oddíle autor vzbuzuje podiv množstvím shromážděného statistického materiálu; tento přípravný oddíl však není propojen s druhým, jehož cílem bylo dodat obecné závěry. Druhá, ideologická část spíše rozvíjela

Masarykova milovaného filosofa Kanta — jemuž také bez věčnosti, symbolizované vírou v nesmrtelnou duši a prozřetelného Boha, člověk nebyl člověkem, ztrácel svou mravní integritu, stával se nemocným a nebezpečným. O 125 let mladší Masaryk Kantovy subjektivní filosofické vývody sociologicky vypočítal, aby dokázal, co předem dokázat chtěl — že totiž v sebevražedné krizi už se nezmítá jenom jednotlivec, ale celá společnost.

A nabídl řešení v novém náboženství, vzešlém z této krize a prošlém ohněm kritického, vědeckého myšlení... Život je směřování někam. Sám o sobě si člověk nedokáže životní náplň dodat. Od toho je Bůh, a není-li ho, ztrácí lidský život směr a tím i smysl. Je tedy možný život bez náboženství? Masaryk na tuto otázku odpověděl jednoznačně: Ne.

V březnu 1879 obhájená habilitační práce znamenala, že se stal tzv. soukromým docentem s ročním platem 400 zlatých. Byla to pro něj de facto almužna; podstatu jeho příjmů nadále tvořily kondice, filosofické přednášky ve dvou různých soukromých večerních společnostech, suplování na středních školách apod. Přesto to byl první státem garantovaný příjem jeho života. Masarykova představa, jak bude fungovat ve prospěch společenského celku, se začínala naplňovat.

Snažil se, seč mohl, učil všude, kde se dalo, k prvotnímu běhu svých univerzitních přednášek (na téma Filosofičtí pesimisté a jejich kritika) přidal i základní přednášku vůbec, Úvod do filosofie. Přesto se zdá, že po narození dětí ani se započtením příjmů z kondic nedokázal rodinný rozpočet sanovat. Stalo se běžným, že si půjčoval peníze: mezi jeho věřiteli byli nejen bývalí přátelé ze studií, jimž se po promoci vedlo lépe než jemu (filosof Oelzelt von Newin), ale i učitelé (Brentano). Peníze od nich míval Masaryk často půjčené několik let. Když v roce 1882 odešel za prací do Prahy, odnesl si i dluhy v astronomické výši 5000 zlatých (průměrný úřednický plat v té době činil 25 zlatých měsíčně). Z Čech potom tuto sumu splácel dva roky — a trvalo by mu to mnohem déle, nebýt nečekaného dědictví, jež mu spadlo do klína.

Konečně v Praze

Že by mezi učiteli budoucí pražské české univerzity (jejíž obnovení se plánovalo na rok 1882) mohl být i zatím neznámý sociolog z Vídně, napadlo v Praze jako prvního estetika a muzikologa Otakara Hostinského. Zaujala ho Masarykova německy vydaná práce o hypnotismu; zařídil její český překlad a vydání a upozornil na jejího autora kolegy, na prvním místě klasického filologa Jana Kvíčalu, vlivného člena staročeské strany, jehož konexe sahaly z Prahy až do hlavního města monarchie. Kvíčala souhlasil, zajel za Masarykem a dohodl s ním, že nastoupí k datu otevření univerzity, tj. od podzimního semestru 1882. Ostatní vlivní učitelé rodící se univerzity (historici Antonín Rezek a Jaroslav Goll a další) souhlasili.

Zpočátku se zdálo, že jediný, kdo ve věci váhá, je Masaryk. Především si nebyl jist, zda si odchodem z Vídně do provincie jako vědec polepší; například o existenci sociologie zatím nikdo v Praze neměl ponětí. Nakonec si údajně řekl spolu s klasikem „fata volentem ducunt, nolentem trahunt“ (toho, kdo chce, osud vede, toho, který nechce, vleče) — a rozhodl se, že on sám vlečeným nebude.

Prahu neznal, pobyl v ní jednou krátce jako mladík a město na něho neudělalo dojem. Navštívil tehdy divadelní představení ve smíchovské Aréně, kde se příliš nepobavil, lidová fraška i reakce obecnosti se mu zdály vulgární, o přestávce odešel. Náladu mu nespravila ani návštěva kavárny, kde údajně zažil v pilné práci pražské prostitutky. Těžko říci, proč mu obojí vulgarita vadila právě v Praze, když ji ve Vídni musel zažívat zrovna tak; každopádně z města odjel bez ochoty někdy se tam vracet.

Dojmy z Prahy nezlepšilo ani to, že mu tamní redakce v dalších letech odmítaly skoro všechny příspěvky, které jim zasílal,

článkem o tzv. ženské otázce počínaje a esejem o Schopenhauerovi konče. Snažil se o vstup do české kultury, ale matka měšť ho tvrději odmítala. Přišlo mu to nespravedlivé, zvláště když si s psaním v češtině dával tolik práce. Svě první podstatné texty (disertaci o Platónovi, *Sebevraždu* apod.) napsal německy a reorientace na sloh v novém jazyce se neobešla bez pravopisných chyb, kterým se jeho nepřátelé i po letech vysmívali: Vlastimil, který neumí česky, jen se na něj podívejte! Ale snažil se, strašně se snažil.

Do Prahy odcházel především proto, aby dokončil svou proměnu v Čecha, u níž si byl jist, že se mu ve Vídni nikdy nepovede. Vyrostlý v německém jazyce a kultuře, věděl o českém národním zápase, který probíhal v Praze a okolí, stále jenom z knih a z doslechu. Stačilo to však, aby zatoužil zažít vše na vlastní kůži, skočit do českého života rovnýma nohama. Bez ohledu třeba na finance: plat, který mu z Prahy nabízeli, 1800 zlatých ročně, nebyl špatný, přestože si ve Vídni kondicemi vydělal víc (těsně před odchodem do Prahy mu nabídli místo hofmistra ve šlechtické rodině s ročním platem 3000 zlatých). Nechtěl však jenom obživou tříštit síly, přál si dělat vědu. Chtěl do Prahy, aby lépe než jenom z knih pochopil, jaké to je, být Čechem. Vídeňský kosmopolita se cítil vábivě přitahován lokální metropolí. V srpnu 1882 císař podepsal jeho jmenovací dekret a 10. září už byl Masaryk s rodinou v Praze.

Málokterý jeho životopisec odolal a přeskočil v této souvislosti historku, která se měla udát v onom roce 1882 v Brně. Když si emeritní profesor tamního gymnázia Josef Hanačík přečetl zprávu o Masarykově jmenování mimořádným profesorem pražské univerzity, procedil prý mezi zuby: „Kdo by to byl řekl, že z toho lumpa přece jenom něco bude.“

Ale nebyl to lump, byl to elitní absolvent Vídeňské univerzity. Kromě češtiny mluvil a psal německy, anglicky a francouzsky (s chybami, ale zároveň tak, aby vždy spolehlivě vyjádřil všechno, co potřeboval) a na základě četby také velmi slušně rusky; k tomu se přidávala na studiích nabytá znalost latiny a staré řečtiny. A šel do provincie, která neměla vynikající pověst. Navzdory prudkému ekonomickému a populačnímu rozvoji nebyla česká společnost morálně v ideální kondici.

Nacionální vitalita nacházela v politice jen velice složitě zprostředkovaný odraz. První česká politická strana, nazvaná Národní, ale známá pod familiárním přízviskem „staročeská“, byla od svého vzniku v roce 1861 třináct let také stranou jedinou, což mělo vliv na její vnitřní životnost. Strana, reprezentovaná „vůdci národa“ Palackým a Riegerem, se profilovala jako strana konzervativní, opírající se o šlechtu, velkostatkáře atd. Zároveň se však ve vídeňské Říšské radě (kvaziparlamentu) celých šestnáct let nezmohla na účinnější politiku nežli na tzv. obstrukci (bojkot hlasování); strávila ten čas v trpné opozici.

V roce 1874 vzniklá nová Národní strana svobodomyšlná („mladočeši“) přivedla do politiky představitele dravé městské buržoazie. Zavedla konfrontační rétoriku i ostřejší nacionální kurs, byť se opět projevoval víc v novinářském stylu než v politice praktických skutků. Ani mladočeši nevymysleli lepší než tradiční obrozen-
ský jazykově-kulturní program: národ se patnáct let (1868—1883) zabýval ze všeho nejvíc výstavbou Národního divadla. A komu pří-
padně zbyl čas i na politiku, ten dumal na téma tzv. historického státního práva. Jeho základem bylo tvrzení, že předbělohorský český stát právně stále trvá a bude jednou obnoven v nedotknutelných hranicích zemí Koruny české.

Kdyby takto (svou minulostí v čase té nejrozpínavější slávy) argumentovaly všechny státy, nevešly by se na zeměkouli, ani kdyby byla mnohonásobně větší. V Čechách však toto téma ovládalo veřejné debaty. Emoce určovaly všechno, po stránce kritické vědy Čechy spaly. Ti, kterým to vadilo, chovali naději, že česká univerzita to zlepší. Masaryk přicházel právě včas.

Co v Praze vlastně platilo za vědu v době, kdy se Masaryk stal vědcem? Mnoha lidem byla věda náhradou za náboženství. Sápali se po ní, jako když si člověk obléká nový kabát místo podobného, ale už obnošeného. V jejich představách prostě první (náboženství) zanikalo ve jménu druhého (vědy). Z tohoto hlediska byla Masarykova pozice více než zajímavá: svět bez Boha byl tím posledním, co si jako vědec uměl představit.

Mezi vědou a náboženstvím Masaryk naprosto neviděl rozpor, právě naopak, jedno i druhé bylo pro něj součástí téže představy

kompletního světa. Svět je nepoznatelný, není-li nahlížen *sub specie aeternitatis*, pod zorným úhlem věčnosti, napsal mnohokrát. Jen z lidského, pozemského hemžení, bez ukotvení v hodnotové symetrii na člověku nezávislé, by poznávání bylo jen zvláštní podobou monotónní práce.

Bylo to zvláštní. Jako sociolog byl školen mimo jiné na Comtově pozitivismu, absolutně materialistické nauce, kterou někteří čeští žáci, jako František Krejčí, dováděli k absurdním důsledkům. Že by však úkolem vědy měl být jenom popis světa, s tím se Masaryk nemohl spokojit. V knize *Ideály humanitní* napsal, co mu na pozitivismu nejvíc vadilo: že v něm absentovalo svědomí. Ten pojem jako filosof převzal od Sókrata: ten jako první mluvil o vnitřním hlase, který ho varuje, co má či nemá dělat. Ze svědomí Sókratés vyvozoval celou svou etiku a Masaryk to dělal stejně.

Věda definovaná svědomím: pro mnohé Masarykovy současníky to asi byla zvláštní představa. Hlavní znaky této vědy Masaryk pojmenoval v roce 1885 ve spise *Základové konkrétní logiky* (konkrétní logikou nazýval metodologii vědecké práce, založené na klasifikaci vědních oborů): věda má být kritická, soustavná, uspořádaná; má usilovat nejen o popis, ale i o interpretaci faktů, a má jí záležet na nalezení pravdy, tj. má mít svou vlastní etiku. (V *Hovorech s TGM* Karel Čapek myšlenku zaznamenal takto: „Když řeknete věda, říkáte tím také úsilí, trpělivost, vytrvalost, obětavost, poctivost — samé požadavky života mravního.“) Mravy se odvíjejí od lásky člověka k člověku a ta má podle Masaryka původ v křesťanství.

Svou první filosofickou přednášku k pražským studentům konal 16. října 1882 v Klementinu: jako vždy, když někde začínal, vybral si i tentokrát téma, které nabízelo alternativu ke krizi moderního světa. Zkritizoval dílo britského filosofa a skeptika Davida Humea. Sotva mohlo být programovějšího vystoupení: celá pozdější Masarykova vědecká dráha byla založena na předpokladu, že skepse, základ kritického myšlení, ve vědě a myšlení nestačí; k tomu, aby člověk mohl, jak věda ukládá, neustále zkoumat a přehodnocovat skutečnost i sebe sama, potřebuje ještě vnitřní duchovní konstantu, která mu umožní kromě pochybování i tvorbu.

Ale filosofie už ho v té době vlastně jako učitele hlavně zdržovala; nemohl se dočkat, až bude na univerzitě přednášet i sociologii. Dějiny české sociologie začínají Masarykovým jménem: byl koneckonců první, kdo to slovo v českém textu (*Teorie a praxe* z roku 1878) použil. Už před jeho příchodem do Čech bylo pár pražských učenců obeznámeno s některými texty zakladatele oboru Augusta Comta; při jejich aplikaci v českém prostředí však nevykonali víc než několik nesmělých pohybů. (Když Miloslav Petrussek na konci 20. století přemýšlel o tom, co třeba filosof Josef Durdík před sto lety myslel zaváděním specificky české „spolkovědy“, došel k závěru, že bylo vlastně lepší, když se mu jeho úsilí nezdařilo.)

Sociologie tedy vstoupila do Prahy až ve chvíli, kdy tam o ní Masaryk začal přednášet, v rámci kursu tzv. praktické filosofie. Filosofové, buďte zároveň či hlavně sociology! vyzýval. Vykašlete se už na tu úctyhodnou herbartovskou, tj. akademicky pojmoslovnou filosofii, přestaňte si představovat svět jako fenomén, v němž platí nadčasová pravidla! Ne, všechno se mění a je v neustálém vývoji, který je třeba sledovat: proto je dobré číst noviny, jakkoli povrchně se jeví ve srovnání s Kantovými spisy. Všichni přece vidíte, že věčnost se na všech stranách hroutí a že moderní svět, který vzniká, zkracuje její trvání na délku okamžiku: přesto musíte tomu zrychlujícímu se tempu stačit a ve všem se orientovat!

Ve Vídni ho naučili abstraktně hloubat, on sám to však v Praze toužil dělat jinak: začal do posluchárny nosit noviny a rozebírat články, které ho zaujaly. Vlastně často nebylo jisté, jestli, když už určitě nejde o filosofii, je to alespoň ta sociologie. Rozbory článků připomínaly spíš školu žurnalistiky — nebo hlavně politiky; ta Masaryka, jak se zdálo, zajímala nejvíc.

Jednou se třeba stalo, že studentům jen tak, bez přípravy, řekl: „Jsme všichni odpovědní za svět, za všechno!“ A odešel. Někteří se takovému způsobu přednášení smáli, pár jich o něm zkusilo přemýšlet. Na příští přednášce se Masaryk k výroku vrátil a aplikoval ho na nové zprávy ze světa, na lepší nebo horší způsoby vztahování se ke skutečnosti. Při takovém způsobu výuky bylo docela obtížné u něj kolokvovat (skládat zkoušku): Masarykův prominentní žák,

pozdější filosof Emanuel Rádl, vzpomínal, že z přednášek nezískal vůbec žádnou představu o tom, nač se má připravit.

O sociologickou systematiku se Masaryk vlastně pokusil za život jenom jednou: mnohem později, v roce 1901, v sérii článků publikovaných v časopise *Naše doba*. Postupně z nich měla vzniknout (v jeho představách pětisvazková) učebnice sociologie, čemuž však zabránila Masarykova přílišná zaměstnanost politickými problémy, jež si přál původně jen zkoumat. Nyní, když byl z badatele účastníkem, už žádná reflexe z boku nebyla možná.

Ačkoli tedy odbornou systematiku nezavedl, udělal pro sociologii dost tím, že otevřel debatu o několika důležitých tématech: krize moderního člověka (*Sebevražda*), reflexe národa (*Česká otázka*), rostoucí vliv dělnického hnutí (*Otázka sociální*), válečná proměna Evropy (*Světová revoluce*) atd. A získal také dost následovníků, kteří se k němu jako k sociologovi hlásili, byť zároveň, po masarykovsku, často s velkými kritickými výhradami: počínaje Emanuelem Chalupným přes Inocence Arnošta Bláhu až po Josefa Ludvíka Fischera.

Celkově však Masaryk v Praze jako filosof i jako sociolog během pár let zeslábl. Uvázl v realitě, kterou chtěl původně jenom zkoumat, a stal se jejím hybatelem. Krizi moderní společnosti původně analyzoval vědecky a teď ji začal řešit politicky. Jako první ho však čekalo seznámení s profesorským sborem české univerzity.

Že vztahy mezi pražskými koryfeji nebudou bez kazu, věděl už předem z toho, jaké mu v dopisech do Vídně o sobě navzájem podávali zprávy: ten je takový a jiný makový, každopádně všichni byli podle mínění těch druhých něčím špatní a šeptali si to jeden o druhém zásadně tak, aby se o tom dotyčný nikdy nedozvěděl. Jaké je to na vlastní kůži, zažil Masaryk 4. listopadu 1882, kdy ho poprvé pozvali do Klementina na schůzi Filosofické jednoty, sdružující jak profesionály z oboru (univerzitní pedagogy), tak studenty. Hlavním bodem byla přednáška Josefa Durdíka na téma patero nejvýznamnějších světových myslitelů posledního století.

Durdík je dnes v dějinách českého myšlení zapomenutou postavou a není křivdou, že se mu tak stalo. V čase vzniku pražské